

Д-р Блага Пејтроска

ОБЛИЦИ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ПОЛОГ

I. УВОД

Во последниве неколку години, во нашата земја постои голем интерес за проучување на семејството. Индустријализацијата, урбанизацијата и другите крупни промени во општествениот живот во повоеониот период делуваа и во правен на менување на семејниот живот кај нас, па оттука и големиот интерес кој се појави за изучување на семејството. Во таа смисла проучувањето на семејството на едно помало подрачје, Полог, ќе претставува еден дел од напорите за поделено запознавање на современиот семеен живот и составување типологија на југословенските семејства.

Како во цела Југославија, така ни во Полог не може да стане збор за еден единствен тип на семејство поради низа околности кои делувале на неговото формирање и менување. Исто така не може да стане збор за еден единствен облик на семејството и поради тоа што различните облици на семејството нееднакво реагираат на промените како од областа на стопанството, така и од областа на правото. Бројно големите семејства, семејства со по четири генерации, високиот наталитет и морталитет, особено подредената положба на жената со разните нијанси кои ги внесува религијата и традицијата (склучувањето на бракот како работа на родителите, многуженството, „размената“ итн.), се елементи кои уште го обележуваат семејниот живот во оваа област.

Така може да се објасни фактот што во едно подрачје, како што е полошкото, паралелно постојат најразлични форми на семеен живот, стари, па дури и најстари форми на семеен живот како семејните задруги, купувањето и продавањето на жените, бракови склучени меѓу деца, предрасуди за авторитетот на мајката и таткото и форми на егалитарно семејство застапени во градот и во индустриските центри.

Така, на пример, и покрај единственото позитивно семејно право, во ова подрачје многу делува обичајното право и народните сфаќања, а исто така големо влијание има и православниот и муслиманскиот верски систем, кои делуваат во правец на забавување процесот на промена на семејните односи.

Секако дека постоењето на ова шаренило во формите на семејството е резултат на делување на мноштво фактори како што се различната етничка и религиозна припадност на населението, различните типови на населби, влијанието на индустријата, занимањето и заработувачката на населението, стручното образование и школската спрема, производната дејност, навиките, обичаите итн. Сите овие промени се одразуваат на семејниот живот, влијаат на составот на домаќинството, на неговата големина, бројот на децата, фертилитетот, начинот на формирање на доходот итн.

Во изучувањето на оваа проблематика, при теренските истражувања морало да се појде од овие фактори и од нивното различно делување, па затоа било невозможно на целиот терен да се примени еден ист метод на испитување. Најопштите елементи од кои е појдено во теренското истражување се: 1) типот на населба — село, град; 2) етничката и религиозната припадност — шиптарски и турски (муслимански) семејства и македонски (православни) семејства; 3) професионалната поделба (работници, службеници).

База за ова испитување се најновите податоци од службената демографска и витална статистика кои можеа да се користат. Така, сите табели за Полог специјално се изработени за оваа цел, додека некои табели, поготово од виталната статистика, кои не можеле специјално да бидат изработени поради немање на такви податоци за населбите, се сумирани по општини, а тоа значи дека општината Маврово (која не спаѓа во Полог) е изоставена во целина (и селото Дуф — кое едиго од општината Маврово спаѓа во Полог), додека Саракинската општина е земена во целина. На ваквите табели во текстот ќе се обрне посебно внимание. Голема пречка за максималното ползување на статистичките податоци претставуваше фактот што овие податоци не се групирани по национален состав.

Оваа пречка е отстранета и на тој начин што многу податоци кои се однесуваат на различните националности во Полог се добиени директно од општините на терен.

Во ползувањето на статистичките податоци кои се однесуваат на етничкиот состав на населението во Полог се најде на следнава тешкотија: во пописот на населението од 1961 година се јавува поголем број на турско население и турски населби отколку што фактички ги има на теренот. Ваквата ситуација е резултат на фактот што еден број Шиптари и појсламени Словени (с. Урвич, Јеловјане и др. села) се декларираа како Турци и обратно, во зависност од некои моментални интереси, така што некоја практична граница меѓу турското, шиптарското и муслиманско словенско население не може да се постави. Неоспорен е фактот дека религиозниот феномен има посебно значење во овој крај, дека тој многу влијаел не само на склучувањето на бракот, туку и на карактерот на психичките и моралните особини на мажот и жената кои се изразуваат во понатамошниот семеен живот. Печатот на верата бил толку јак што со асимилацијата доаѓало до сè посилно мешање меѓу нив — Шиптарите зборуваат турски, Турците и поедини муслимански Словени шиптарски — па оттука верската распределба често ни ја дава

и етничката распределба. Затоа, во понатамошната обработка на материјалот се наметна потребата од групирање на населението во Полог по верска припадност — воглавно Шиптари и Турци и Македонци. Смалената можност да се користат статистичките податоци доаѓа и от таму што истите не можеа да се добијат во време иако ги добивме во простор, бидејќи такви нема, или пак, во колку и ги има, тие не се наполно компарабилни поради разните појдовни точки коишто се применети во групирањето на податоците во различните години на пописот. Затоа, колку и да се настојувало, не било возможно да се избегнат, на една страна некои празнини (поради немање податоци за важни работи), а на друга страна оптеретување на текстовите со детали. Исто така не било возможно некои заклучоци да се доведат до крај и нивното значење доволно прецизно да се одреди.

За добивање што поверодостојни податоци за семејниот живот во Полог е извршено анкетаирање во зимата 1964—65 г. Во рамките на административната поделба единиците на истражувањето се поделени на селско и градско подрачје.

Од селското подрачје со случаен примерок се избрани 45 села или 35% од вкупниот број на села, одбрани по етнички критериум. За одредување бројот на испитаните села решавачки бил бројот на учителите кои сакале да соработуваат. Селото во целина, не одделното семејство, не поединецот, се јави како единица на истражувањето што е оправдано ако се има предвид интегрираноста на селското семејство во селската заедница. Учителите се покажаа многу добри соработнувачи како мештани, одлични познавачи на селскиот семеен живот и како луѓе пред кои мештаните се држат без резерва. Тие успеаја да го приберат изворниот материјал неопходен за ова проучување.

Од поделени 153 анкетни листови, за обработување се вратија 62 анкетни листови од кои 40 се однесуваат на шиптарското население, а 22 на македонското население.

Од градското подрачје се анкетирани 256 поединци, односно преку поединците се добиени податоци за 256 домаќинства што претставува 3,1 од вкупниот број на домаќинства.

Анкетниот лист во градот, врз база на разговор со поединци, е пополнет од група на студенти и социјални работници специјално припремани за оваа цел. Субјекти на испитувањето беа мажи и жени во брак одбрани по етнички и професионални критериуми.

При анкетаирањето како на селото, така и во градот, посебно се инсистирало на положбата од пред војната, така што секое прашање е осветлено и од тој аспект. Анкетаирањето покажа предности со тоа што слободните одговори дадоа обилство на доста емоционално обоен материјал и недостатоци со тоа што во статистичката обработка ваквите одговори многу потешко може да бидат уврстени во категории кои би можеле да бидат броени.

Исто така од голема важност за проучувањето на оваа тема се и судските материјали, поточно бракоразводните парници, кои ни укажуваат на многу стари и нови моменти кои постојат на релацијата маж-жена. Овие материјали се ползувани во Окружниот суд во Тетово. Од

општинските судови во Тетово и Гостивар се земено податоци за малолетничките бракови, бидејќи податоците за кои располага статистиката се однесуваат на целата СР Македонија.

Од не помала вредност се и обавените разговори на теренот со општествените и просветните работници, кои укажаа на многу проблеми и осветлија многу моменти во овој замрсен комплекс на прашања од најинтимната област на човечките односи, семејните односи.

Треба да се има предвид дека ова испитување било отежнато и однапред ограничено од повеќе причини. Пред сè кај нас постојат многу малу студии кои можеа да послужат како основа за овој труд, бидејќи со емпириско истражување во оваа област посериозно е отпочнато кај нас дури пред неколку години. Од друга страна, ова испитување немало потребен ослоноц ни од теоретска страна која, исто така, кај нас не е детално обработена.

II. СОЦИО-ЕКОНОМСКИТЕ ПРИЛИКИ КОИ ГО ДЕТЕРМИНИРААТ СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ ВО ПОЛОГ

1. Географска положба, граници и големина на Полог. — Полошката котлина, кратко Полог (називот се спомнува уште во Средниот век), претставува една изразена природна целина. Се простира помеѓу Шар Планина на северозапад и планините Сува Гора и Жеден на југоисток¹⁾. Во форма на продолжена елипса уз најгорниот тек на реката Вардар и со правец југозапад и североисток, Полошката котлина има должина од околу 45 километри, просечна ширина 5 километри (најголема 10 километри, а површина околу 232х квадратни километри. Од јужната источна страна Полог е ограничен со планините Сува Гора, а од источно-северната страна со планината Жеден. Тие планини ја делат Полошката котлина од Порече и Скопската котлина. Северо-западната страна на Полог ја затвора Шар Планина која го дели од Метохија и Косово. Од југозападната страна на Полог се наоѓаат планините Влајница и Буковик преку кои е врзан со Дебар, Охрид и Кичево. Полошката котлина се дели на Горни Полог, кој ја зафаќа југозападната половина (околината на Гостивар) и Долни Полог, кој ја зафаќа северноисточната половина (околината на Тетово). Поради својата изолираност, (едина природна врска е со Скопската котлина), ретко која друга област во Македонија претставува една таква економска, социјална и историска целина како Полог.

¹⁾ Треба да се нагласи дека Полог и Тетовската околина според политичко-територијалната поделба на Македонија која важеше од II. 1962 до II. 1965 година во времето на обработката на оваа теза не се поклопуваат. Имено, Тетовската околина според политичко-територијалната поделба ги опфаќаше општините Гостивар, Маврово, Саракино, Тетово, Теарце и Жеровјане. Во Полог не влегуваат сите спомнати општини во целина туку само гостиварската, жеровјанската, теарчката, тетовската, додека од Саракинската општина влегуваат само селата Долна и Горна Лешница, Палатица, Стримница, Желино и Саракино, а од општината Маврово само селото Дуф. Тао значи дека во Полог има 133 населби од кои две се градски: Тетово и Гостивар.

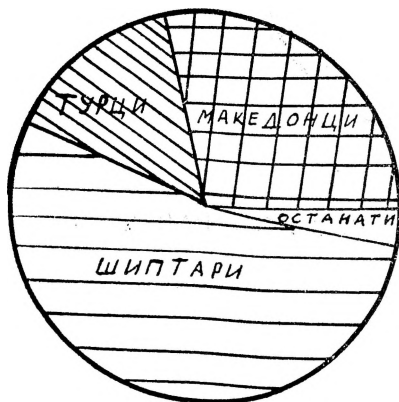
2. Население по народност. — Една од главните карактеристики на Полошката котлина е таа што во неа живеат повеќе националности меѓу кои доминира шиптарската етничка група. Денешниот различен етнички состав на населението е резултат на повеќе влијанија од поблиското и подалечното минато од кои секако најважно е турското владеење во текот на 15, 16, 17, 18 и 19 век и навлегувањето на Шиптарите воглавно од северозапад. Тоа населување најмногу се вршело во другата половина на 18 и во текот на 19 век. Спрема пописот на населението од 1961 година во Полог живеат вкупно 154.875 жители од кои 45.675 се Македонци (29,5), 19.236 се Турци (12,4), 86.922 се Шиптари (56,1), а 3.060 останати. Полог е област која учествува со 11,02% во вкупното население на СРМ. Од целокупниот број на Шиптари во СРМ во Полог живеат 47,52%, од вкупниот број на Турци во СРМ во Полог живеат 14,63%, а од вкупниот број Македонци во СРМ во Полог живеат 4,56%. Од вкупниот број жители 77.600 се мажи, а 77.274 се жени. Во градовите живеат 38.144 жители, а во селата 116.731 жители.

НАСЕЛЕНИЕ ПО НАРОДНОСТ

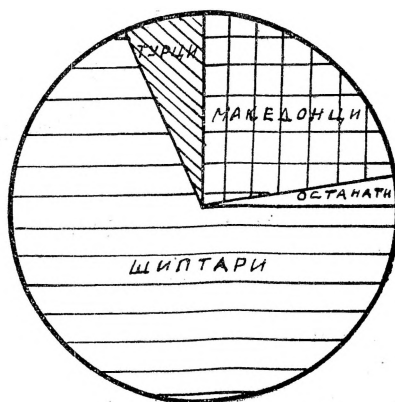
(Табела изработена спрема пописот на нас. од 1961 г.)

	Полог	%	Село	Град
Македонци	45657	29,5	28934	16723
Турци	19236	12,4	9023	10213
Шиптари	86922	56,1	77583	9339
Останати	3060	2,0	1191	1869
Вкупно:	154875		116731	38144
			75,4	24,6

Графикон 1

Графикон 2

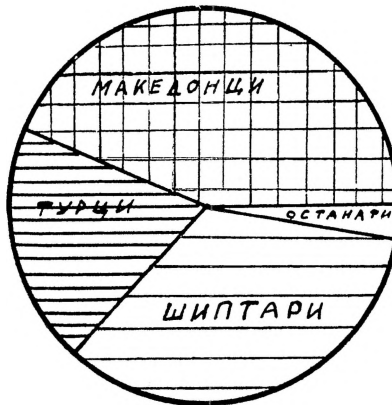
Табела 2. — СЕЛСКО НАСЕЛЕНИЕ

Македонци	28.934	24,8
Турци	9.023	7,7
Шиптари	77.583	66,5
Останати	1.191	1,0
Вкупно:	116.731	

Табела 3. — ГРАДСКО НАСЕЛЕНИЕ

		%
Македонци	16.723	43,8
Турци	10.213	26,8
Шиптари	9.336	24,5
Останати	1.869	4,9
Вкупно:	38.144	

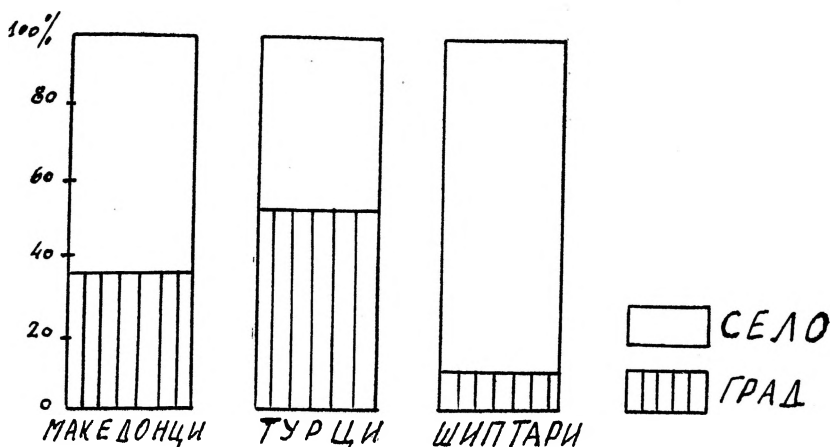
Графикон 3

Табела 3. — НАРОДНОСТИ СПРЕМА ПОДРАЧЈА

	Вкупно	Село	Град
Македонци	45.675	63,4	36,6
Турци	19.236	46,9	53,1
Шиптари	86.922	89,3	10,7

Графикон 4

3. Општествено-економските прилики пред Втората светска војна. —

Економските, политичките и културните услови за живеење во минатото биле многу неповолни за населението во Полог. Остатоците на феудализмот многу долго делувале, поправо тие се раскинати дури во 1918 год., со тоа што некој „чифчиски однос“ продолжувал уште неколку години. Од овие причини долго е задржано натуралното стопанство, со тоа што понекаде почнале да се појавуваат и домаќинства од мешовит карактер. Промените во економскиот состав на населението настапувале многу бавно, што впрочем е карактеристично за цела Македонија поради тоа што капитализмот релативно бавно се развивал. Крајно заостанато подрачје, национално и стопански угнетено, во составот на феудалната Отоманска империја, како и цела Македонија (во која се вкрстувал феудализмот со капитализмот), со својот економски развој, уште еднаш ја потврдува Марксовата мисла изречена во предговорот на првото издание на првата книга на Капиталот: „Ние страдаме не само од развојот на капиталистичкото производство, туку и од недостатокот на неговиот развој. Покрај модерните неволи не притиснува нас и една цела редица наследени неволи што произлегуваат од тоа што продолжуваат да вегетираат старинските, преживеаните начини на производството со нивните соодветни застарени општествени и политички односи“ (Капиталот I, Култура, Скопје, 1953 г. страна XLIV).

Стопанството на ова подрачје имало изразито аграрен карактер, селското газдинство во најголем дел било ситно и тешко можело да се прилагоди на барањата на капиталистичкиот начин на производство.

Земјоделството, и тоа заостанато со малу стока и скоро без машини, а со многу човечка сила, ја сочинувало основната гранка на стопанството. Ваквото земјоделско стопанство се карактеризира со ниска продуктивност на трудот, малку производи за пазар, големи производни

трошкови и слаба куповна моќ на селаните. Земјишниот имот сè повеќе се делел, селото се раслојувало, земјоделското население непрекинато растело доведувајќи до аграрна пренаселеност која сè до денешниве денови ќе претставува сериозен економски и демографски проблем.

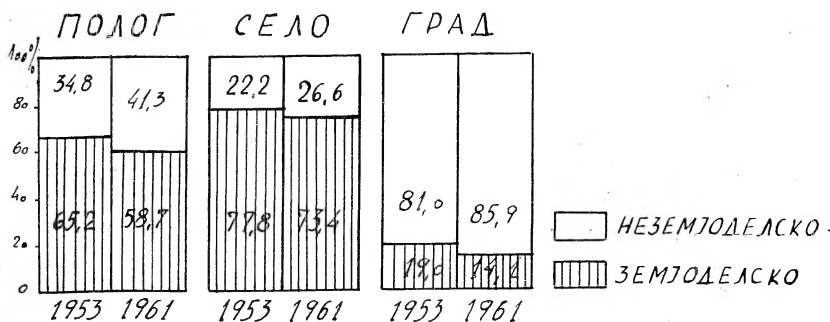
Табела 5. — ЗЕМЈОДЕЛСКО И НЕЗЕМЈОДЕЛСКО НАСЕЛЕНИЕ
(Табела изработена спрема пописот 1953—1961 година)

			Село		Град		
Земјоделско	1953	90062	65,2	84411	77,8	5651	19,0
	1961	91003	58,7	85631	73,4	5372	14,1
Неземјоделско	1953	48137	34,8	24070	22,2	24067	81,0
	1961	63872	41,3	31100	26,6	32772	85,9
Вкупно насел.	1953	138199		108481		29718	
Вкупно насел.	1961	154875		116731		38144	

Графикон 5 — УЧЕСТВО НА ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ВО ВКУПНОТО АКТИВНО НАСЕЛЕНИЕ

Ваквата структура на населението со таков процент на земјоделско население (кој сигурно дека бил многу поголем понапред, но за жал, немаме за тоа точни податоци) ги упатувала луѓето, на кои обработката на земјата не можела да им го обезбеди опстанокот, на работа во

Графикон 5

индустрија и во другите неземјоделски дејности. Индустријата во Полог била многу слабо развиена и покрај тоа што постоеле предуслови за нејзино развивање. Непосредно пред Втората светска војна во Тетово, каде била концентрирана индустријата, познати се две мали гајтанени фабрики, фабрика за преработка на кожи, еден моторен млин и мала фабрика за преработка на тутун „Монопол“, која повеќе запослувала

сезонски работници. (1939 год. работеле околу 380 раб.). Во близината на Гостивар позната е една циглана и една помала хидроцентрала во селото Вруток која служела за осветлување на Гостивар. Во тој период и занаетчиството било еден од главните фактори за опстанокот на населението. Најповеќе биле застасани кондуро-папучарскиот занает, кожарскиот, кројачкиот и столарскиот. Домашната ракотворба била доста развиена и на село и во град, а и со трговија се занимавал еден добар дел на градското население.

а. *Печалбарство*. Бидејќи слабо развиената индустрија и другите неземјоделски дејности не биле во состојба да го апсорбираат во целина населението кое не можело да опстане од овие дејности, најповеќе тоа било упатено на печалба како внатре во Југославија, така и во странство²⁾. Печалбарските движења претставувале и уште претставуваат еден од многу значајните фактори за стопанството на ова подрачје.

Повеќи податоци за печалбарството во овој крај дава Рудолф Петровиќ во неговата докторска дисертација „Полог, антропогеографски приказ“, издадена во Загреб 1942 г. Тој наведува дека од Тетово до 1914 год. поаѓале годишно околу 500 луѓе во Америка, околу 10.000 во Романија, околу 2.000 во Бугарија, околу 500 во Русија и исто толку во Србија и Турција. Тоа изнесува една седмина од целокупното население на тогашниот Полог. Првата светска војна го пореметува одењето на печалба, а по војната повторно цути печалбарството. Печалбарството сврзано за странство е погодено со економската криза од 1929—1933 год. која ги опфаќа скоро сите европски држави, (одењето во Америка е намалено поради донесувањето на Законот за забрана на уселување) па печалбарството сè повеќе јакне внатре, во различните краишта на бивша Југославија, така што во 1936 година од Полог на печалба се наоѓаат

²⁾ „Доста света из ове области, и Срба и Арнаута, одлазе на гурбет. До пре тридесетак година мало је света одлазило, а сада (1909) векина одлазе на гурбет. . . На гурбет их је почела одводити и железничка веза Скопља са Србијом, Бугарском и Стамбулом. . . Гурбетчије из ове области раде на гурбету разноврсне послове“ (Јован Х. Василевиќ: „По Тетовској области“ — Братство XXIX Београд 1938, стр. 192—3).

Колку неминовно за опстанокот било печалбарството се гледа и од следниот напис во „Глас Полога“ — неделниот лист кој излегувал од 1933 па до Втората светска војна во Тетово. — „Со Митровден, полошкиот селанец ги завршува сите полски работи и приготвува сè што му треба на семејството за зима. А тогаш? Тогаш патува во туѓина, пак на тешка телесна работа, во немање, дели од уста и спечалува пари со кои ќе си ги плати долговите (борцот) и тоа со зеленашка лихва — фајде, на селски или градски зеленашки, или ќе го исплати данокот на прирез на државата. И така во крајни случаи, успевае да си купи убокрок-два нивче или ливада. Полошкиот селанец оди на печалба во туѓина, каде што често останува и по десет години и повеќе, да се маичи, страда и штеди до гладување, за да донесе што повеќе и по смрт да остави на децата.

А каде не ќе сретнеме полошки селанец? Во Романија тој е во провинцијата, на село и во Букурешт; во Бугарија најмногу во Софија; во Турција — Цариград; во Грција — Солун и Атина; во Египет; Каиро, Александрија; во цела Африка; во Русија: Москва, Одеса, Киев и во други европски земји, а најмногу положанинот останува во својата земја — во Белград. Надвор од Европа, полошкиот селанец најмногу оди во Северна Америка. Оди насекаде, крстари неуморно во борба за опстанок, зошто плодната полошка земја е мала со своите приноси да ги задовили неговите потреби.“ Цитирано од „Тетово во минатото“, од Кузман Најдевски, Тетово 1964 г. стр. 95—96.

вкупно 8.599 мажи од кои 1467 во странство, а 7132 во Југославија. Според пописот од 1921 год. тоа изнесува една десетина од целокупниот број на жители или секој трет маж³⁾.

4. **Општествено-економскиот развoтoк по војната.** — По Втората светска војна, паралелно со напорите кои се вршеле на сите полиња во целата наша земја, сторено е многу и за економскиот развoтoк на ова подрачје кое спаѓало меѓу доста заостанатите во минатото. Карактеристично за целото југословенско стопанство е перманентното зголемување на производството и брзиот развoтoк на многу негови гранки. Ваквиот развoтoк кој немал иста база не ги дал истите резултати во нашата земја. Наследената неразвиеност не можела да остане без последици во целата наша Република, а особено на ова подрачје. Но, и покрај тоа, очигледни се постигнатите резултати во сите области на општествениот живот, особено во областа на стопанството, што може да се констатира од бројот на активните лица во разните дејности.

Табела 6. — АКТИВНИ ЛИЦА СПРЕМА ДЕЈНОСТ

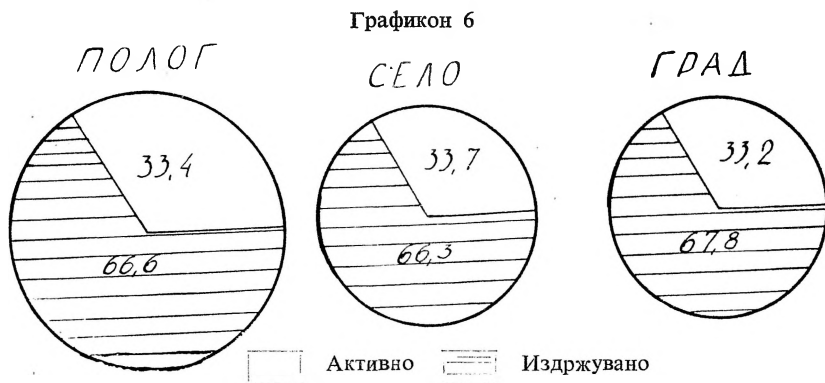
	(Попис на населението 1961 год.)		
	Полог	Село	Град
Рударство	612	525	87
Индустија	5.570	1.939	3.631
Земјоделство	32.156	30.464	1.692
Шумарство	170	102	68
Градежништво	1.554	809	745
Сообраќај	717	285	432
Трговија и угост. ителство	1.186	345	841
Занаетчиство	2.435	1.015	1.420
Лични услуги	134	38	96
Комунални	453	147	306
Културно-просветна и научна	1.144	543	601
Здравствена и социјална	518	133	385
Државна управа и правосудство	969	319	650
Банкарство и осигурување	166	11	155
Останати	625	264	361
Лица со лични приходи	1.396	584	812
Останати лица	1.310	739	571
Незапослено и непознато	1.919	1.671	248

³⁾ Податоци за печалбарството во Полог дава А. Селишчев. Ј. Цвијик, Ј. Н. Василевик и Р. Петровик. Интересно дека наведените автори повеќе ги забележуваат местата и бројот на лицата кои оделе на печалба, а само Цвијик се упушта во објаснувањето на оваа масовна појава. Со извонредна смисла и длабочина Цвијик ја толкува појавата на печалбарството во Полог одговарајќи од каде печалба во една така плодна област како што е во Полог: „1. За денешниот начин на работа Полог е пренаселен. 2. Како резултат на импозантното доселување на Шиптарите во последните 50—60

Додека во 1961 година во цел Полог во индустрија биле ангажирани 5570 лица, во јануари 1965 година, само во градовите Тетово и Гостивар во индустрија се запослени 8.244 лица, од кои 6.447 мажи, а 1797 жени.

Во целата Тетовска околина (според административно-територијалната подела) народниот доход изнесувал во 1952 год. 4.500 милиони, во 1960 год., 14.093 милиони, додека во 1964 година 18.444 милиони динари. Во истиот период народниот доход по жител од 29.000 динари, колку изнесувал во 1952 година, достигнал 97.000 динари во 1964 год. по жител, податок што многу редјефно го илустрира брзиот стопански развиток на ова подрачје. (во 1963 год. народниот доход по жител во СРМ изнесувал 1951.796 динари). Сличен е и порастот на општествениот бруто производ: 1952 год. — 8.300 милиони, 1960 год. — 27.081 милион, 1964 год. — 41.583 милиони динари. Фондот за станбена изградба, кој во 1961 година изнесувал 741 милиони динари, во 1964 година, се покачил на 2.769 милиони динари, фондот за школство од 884,4 милиони од 1963 год. пораснал на 1.180,8 милиони динари, додека фондовите на стопанските организации од 6.200 милиони динари во 1961 год., на 6.800 милиони во 1963 год. Средствата за лична потрошувачка од 8.497,5 милиони, колку беа во 1962 г., се покачија на 10.265,7 милиони динари во 1964 год.

Во ваквите услови активното население во Полог од 47.782 (без лицата со лични приходи) во 1953 год. пораснало до 51.638 во 1961 г. Според пописот од 1961 год. структурата на населението по активност изгледа вака:

Процентот на активното население во однос на вкупното население е под македонскиот просек кој во 1961 год. беше 39,4 и далеку под југословенскиот просек 45,0. Во однос со сите други Републики во нашата земја процентот на активното население во Полог е помал.

години и честото насилно заземања на земјата. 3. Покрај тоа народот бил притиснат со чифчискиот систем, кој не делувал стимулативно на човечката активност. 4. Како резултат на општата лична и имовинска несигурност во Турска". (Во книгата Валкански Полуостров и југословенските народи).

Табела 7. — АКТИВНО НАСЕЛЕНИЕ

Полог	33,4
СР Македонија	39,4
СР Босна и Херцеговина	39,4
Црна Гора	34,3
Хрватска	47,0
Словенија	48,3
Вкупно	47,3
Србија	
Потесно подрачје	51,1
Војводина	44,0
Косово и Метохија	34,7
СФРЈ	45,0

Ако го споредиме овој процент со други земји во светот, Полог ќе го најдеме скоро на исто ниво со Куба во 1953 год. (33,8 активно население) или Тунис 1956 год. (35,8 активно население), додека Романија во 1956 год. имала 59,7 активно население, а Бугарија 54,5 активно население⁴⁾.

Развитокот на производните сили во ова подрачје се одвивал во услови на пониски стартни основи во однос на степенот на развитокот на стопанството во други подрачја во нашата Република и во другите Републики во нашата земја, оттука и белезите на заостанатост и неразвиеност, поголема аграрна населеност, помал обем на инвестициони вложувања, полоша квалификациона структура на запослените итн.

Додека во предвоениот период имаме многу малу население кое зависи од неземјоделските дејности, во повоениот период се запазува смалување на аграрното население. Според секторите на дејност населението во Полог е распоредено вака:

Табела 8

Население спрема сектори на дејност

	Активно	I	II	III	Непозн. и вон дејност				
ПОЛОГ 1953	47.782	31.881	66,7	8.021	16,8	4.697	9,8	3.183	6,7
1961	51.638	32.326	62,6	10.171	19,7	5.912	11,5	3.229	6,2
СЕЛО 1953	38.293	30.133	78,7	4.390	11,5	1.702	4,4	2.068	5,4
1961	39.349	30.566	77,7	4.288	10,9	2.085	5,3	2.410	6,1
ГРАД 1953	9.489	1.748	18,4	3.631	38,2	2.995	31,6	1.150	11,8
1961	12.289	1.760	14,3	5.883	47,9	3.827	31,1	819	6,7

⁴⁾ Податоци земени од статистичкиот годишник на СФРЈ, 1964 г.

И покрај брзите промени во економскиот состав на населението, големото учество на аграрното население го дава основниот белег на населението во Полог кое може да се карактеризира како аграрно, и покрај порастот и значењето на индустријата. Од горната табела се гледа дека голем процент на популацијата зависи од примарните дејности, процент кој е скоро идентичен со македонскиот просек од 1953 година—62,1 и над југословенскиот од 1953 год. —62,2. — Ако ја споредиме положбата на населението по сектори на дејности од 1953 г. (за 1961 г. немаме такви податоци) со другите републики и покраини во Југославија, ќе видиме дека Полог според процентот на лица во примарните дејности се наоѓа едино по Космет.

Табела 9. — ПРИМАРНА ДЕЈНОСТ ПО РЕПУБЛИКИ

(Работена спрема „Становништво и радна снага”
М. Мацура, Бг. 1957).

Подрачје	Примарни дејности
Југославија	60,7
Србија — вкупно	65,7
Потесна Србија	66,0
Војводина	62,1
Космет	71,2
Хрватска	56,4
Словенија	42,1
Босна и Херцеговина	63,2
Македонија	62,1
ПОЛОГ	66,7
Црна Гора	60,9

Според процентуалното учество во вкупната работна сила, индустриската работна сила е застапена со мал апсолутен и релативен број во вкупната работна сила. Оттука малиот процент од популацијата кој е зависен од индустријата во однос на земјоделството. Уште еднаш се потврдува дека денешниот обем и структура на запослување во многу зависат не само од актуелната економска политика туку и од тоа како биле развиени производните сили во минатото.

Табела 10. — ПРОЦЕНТИ НА АКТИВНИ И ИЗДРЖАВАНИ ЛИЦА ВО ИНДУСТРИЈАТА И ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО

	(Попис од 1961 година)			
	ЗЕМЈОДЕЛСТВО		ИНДУСТРИЈА	
	Активно	Издржавано	Активно	Издржавано
Полог	57,8	60,6	10,5	11,4
Село	54,2	57,4	3,7	5,1
Град	3,2	3,6	6,7	6,3

Како веќе е нагласено, населението во Полог може да се карактеризира како аграрно население поради големиот процент на земјоделското население: 58,7—1961 год. кој е над македонскиот просек 5,11 и над југословенскиот 49,4. Едино Космет има повеќе активни лица во земјоделството — 64,2.

Табела 11. — НАСЕЛЕНИЕ ВО ЗЕМЈОДЕЛСКА ДЕЈНОСТ

По Републики Подрачје	Попис 1961 год. Земјоделство
Југославија	49,4
Босна и Херцеговина	50,0
Црна Гора	47,0
Хрватска	43,7
Македонија	51,1
ПОЛОГ	58,7
Словенија	30,9
Србија	55,9
Потесно подрачје	56,0
Војводина	51,6
Косово и Метохија	64,2

Но и покрај тоа што стопанството на ова подрачје е изразито аграрно, брзиот пораст и значењето на индустријата може да се забележи со самоиот податок што 11,1%, колку што го сочинува индустриското население во Полог, е над македонскиот просек — 9,2 и многу близу до југословенскиот просек — 11,8, а зад себе ги остава Босна и Херцеговина, Србија — потесното подрачје, Црна Гора и Косово.

Промените во економскиот состав на населението во смисла на смалување на аграрното население неоспорно дека се резултат и на специфичните движења на населението и работната сила од село кон град кои настанувале во повоениот период. Од една страна дел на населението со завршување на школото го напушта земјоделството, а друг дел на земјоделското население, наоѓајќи запослување во неаграрните дејности, и понатаму останува во симбиоза со земјоделското домаќинство. Оттука, тргнувајќи од економската структура на населението во Полог како мешовити населби (преоден демографски облик меѓу земјоделска и неземјоделска населба) се јавуваат селата Вруток, Јегуновце, Раотинце, Рогачево, Вратница и Зубовце⁵⁾.

Соодветно на изворите на приходите на домаќинствата забележуваме во Полог и релативно голем процент на мешовити домаќинства. (Домаќинства кои дел од приходите го реализираат од неземјоделските дејности).

⁵⁾ Од списокот на мешовитите населби во Југославија, обработен во Сојузниот завод за статистика во февруари 1965 година, врз база на трипартитната поделба на населбите).

Табела 12. — ДОМАЌИНСТВА СПРЕМА ИЗВОРОТ
НА ПРИХОДИТЕ — 1961 год.

	Полог		Село		Град	
Земјоделски	11.478	44,6	10.653	60,8	825	10,1
Мешовити	6.344	24,7	5.310	30,3	1034	12,6
Неземјоделски и непоз.	7.897	20,7	1.560	8,9	6334	77,3
Вкупно:	25.719		17.526		8193	

Табела 13 — ПРОЦЕНТ НА ДОМАЌИНСТВАТА СПРЕМА ИЗВОРОТ
НА ПРИХОДИТЕ

Подрачје	1961 год.		
	Земјоделски	Мешовити	Неземјоделски и непознато
Југославија	34,9	21,7	43,4
Босна и Херцеговина	36,1	27,2	36,7
Црна Гора	35,5	24,1	40,4
Хрватска	30,8	23,8	45,4
Македонија	37,2	19,2	43,6
Полог	44,6	24,7	30,7
Словенија	20,2	19,2	60,6
Србија	39,9	19,3	40,8
Потесно подрачје	39,3	18,4	42,3
Војводина	40,4	19,7	39,9
Космет	43,7	24,9	31,4

Во однос на земјоделските домаќинства забележуваме дека во Полог тие се застапени во најголем процент како во однос на другите видови на домаќинства, така и во однос на другите места во нашата земја. Но, и процентот на мешовити домаќинства не е мал, што е резултат на тенденцијата на смалување на бројот на земјоделските домаќинства. Ако имаме предвид дека мешовитите домаќинства (кои имаат приходи и од земјоделството), заедно со земјоделските домаќинства сочинуваат 69,3 од вкупниот број на домаќинства, додека неземјоделските и непознато 30,7, најмал процент на табелата, што и се очекува со оглед на подрачјето кое се испитува, уште еднаш се потврдува дека Полог е изразито аграрно подрачје.

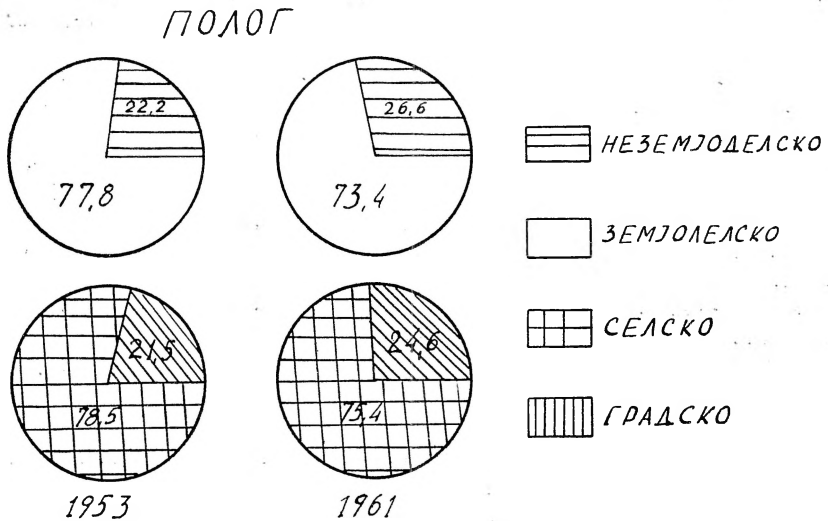
Индустијализацијата и промената на економскиот состав на работната сила доведува и до преселување на населението од село во град, така што неземјоделското население воедно е и урбанизирано, додека земјоделското население е неурбанизирано, што не е случај со други краишта во нашата земја (процентот на неземјоделска работна

сила е поголем од процентот на градското население во економски развиените средини), што значи дека деаграризацијата ишла скоро паралелно со урбанизацијата.

Табела 14.

	Тетово	Гостивар
1931	16.359	5.952
1949	17.259	7,832
1953	20.209	9.508
1961	25.357	12.787

Графикон 7

Периодот од 1953 година до 1961 година кога градското подрачје пораснало од 21,5 до 24,6 во однос на целокупното подрачје, укажува на еден доста бавен процес на урбанизација бидејќи градското население уште зафаќа само скоро четвртина од вкупното население во Полог (1953 г. Македонија имала 26,6 градско население, Југославија 21,8, 1950 г. Бугарија имала 24,6 градско население, а Романија 23,4).⁶

И од следната табела може да се констатира бавниот пораст на градското население во однос на порастот на вкупното население.

⁶) Податоците од цитираната книга на М. Мацура, стр. 70.

Табела 15 — ГРАДСКО НАСЕЛЕНИЕ 1953

(Обработена спрема М. Мацура: Стопанство и работна, сила Загреб, 1957 г., стр. 80).

ПОДРАЧЈЕ	ГРАДСКО НАСЕЛЕНИЕ — процент
Југославија	21,8
Србија	22,7
Потесно подрачје	21,5
Војводина	29,3
Космет	15,7
Хрватска	24,3
Словенија	22,1
Босна и Херцеговина	15,1
Македонија	26,6
Полог	21,5
Црна Гора	14,3

За жал, не можеше точно да се утврди обемот на миграцијата село—град, поради тоа што од недостиг на точни податоци немаше можност да се пресмета природниот прираст за овој период кој одземен од порастот на градското население би го дал механичкиот прираст на градското население. Сепак, ако имаме предвид дека природниот прираст е во опаѓање, а бројот на населението во градовите во сè поголем пораст, развитокот на индустријата, општествената поделба на трудот итн., можеме да тврдиме дека во повоениот период има силно миграционо движење во правецот село—град. Сите наведени елементи го индицираат фактот дека во ова подрачје економската емиграција како и внатрешната миграција во споредба со предвоениот период е прилично намалена иако е и отстранета. И покрај тоа што не постои точна евиденција, од која би можело да се процени обемот на преселување економски мотивиран, ќе тргнеме од некои посредни показатели кои можат донекаде да ни го осветлат.

Табела 16 — АВТОХТОНО И ДОСЕЛЕНО НАСЕЛЕНИЕ

АВТОХТОНО НАСЕЛЕНИЕ	Тетовска околија без Мавровска општина	
	Попис на население 1961 год.	
	137.596	85,2
Доселено од други области на СР Македонија	18.628	11,5
Население од други Републики	5.315	3,3
Вкупно:	161.539	

Автохтоното население (население родено во исто место каде што живее, плус населението родено во друго место во иста општина) сочинува 85,2 од вкупното население во Тетовската околија (без Мавровска општина), што секако не е мал удел во вкупното население. Од табелата може да се види уште дека Тетовската околија повеќе е миграционо подрачје бидејќи во неа се запазува многу низок процент на доселени лица.

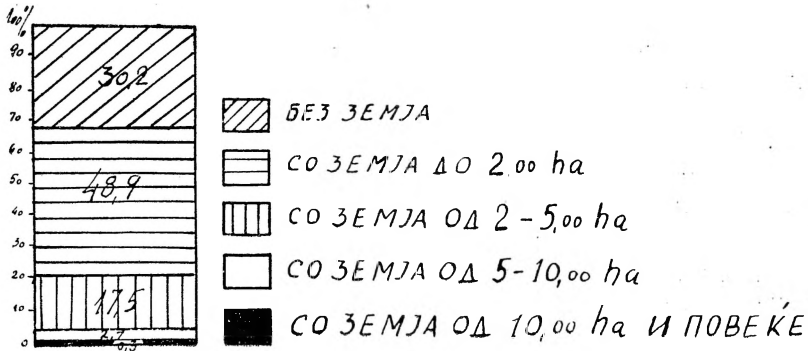
Земјоделското производство, како што веќе е нагласено, не е доволно за егзистенцијата на полошкото население кое поради тоа е упатено на економска миграција. Дека земјоделското производство не може да ги подмири ни животните потреби на сите земјоделски домаќинства може да се види и од податоците на нивното распределување спрема големината на земјишниот имот што го поседуваат.

Табела 17 — ВКУПНА ПОВРШИНА НА ЗЕМЈИШНИОТ ПОСЕД ШТО ГО ПОСЕДУВА ДОМАЌИНСТВОТО, спрема пописот на населен. од 1961 год.

	ПОЛОГ	СЕЛО	ГР
Без земја	7771	159	6173
до 0,05 хек.	182	86	96
0,06—0,50 хек.	3077	2041	1036
0,51—1,00	4009	3555	454
1,01—2,00	5320	5025	295
2,01—3,00	2597	2516	81
3,01—5,00	1903	1867	36
5,01—8,00	597	590	7
8,01—10,00	113	112	1
10,01—15,00	57	54	3
15,01 и повеќе	19	17	2
Непознато	74	65	9
Вкупно:	25719	17526	8193

Според процентот на домаќинствата со земја до 2,00 хек. — 48,9 — Полог е далеку над македонскиот просек — 25,7 — и над југословенскиот 24,2 а близу до Босна и Херцеговина, Црна Гора и Космет Според процентот на домаќинствата со земја од 2,00—5,00 хек. — 17,5. — Полог се наоѓа едино пред Црна Гора, инаку скоро до македонскиот просек — 17,3, а под југословенскиот — 20,5. — Земја од 5,01—10,0 хек. во Полог има само 2,7 од домаќинствата што е далеку и под републички и сојузен просек — поправо во Полог доминираат домаќинствата со земја до 2,00 хек. и со земја до 5,00 хек. што изнесува 66,4 од вкупниот број на домаќинства, но ако се земе предвид дека 20,2 домаќинства се без земја, тогаш со повеќе од 5,00 хек. има само 3,0 од домаќинствата.

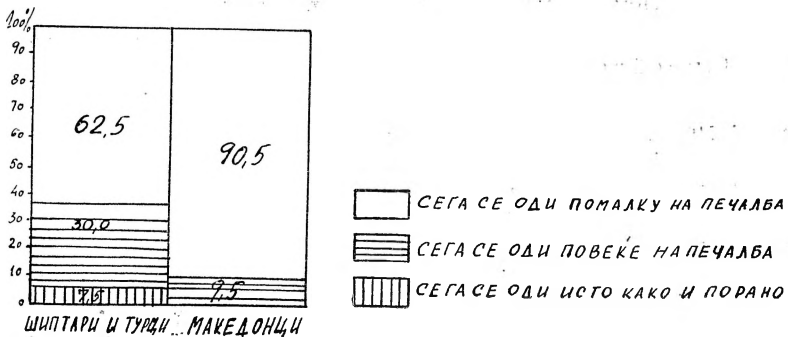
Графикон 8 — ГОЛЕМИНА НА ЗЕМЈИШНИОТ ПОСЕД

Печалбарство. — Ваквиот голем процент на домаќинствата со малку земја, кој не може да опстане со сопствено земјоделско прозиводство, кое половина од работната година нема што да работи, содржи голема резерва од работна сила. Овој вишок од работна сила многу радо се запослува во која било стопанска гранка, ако има можност во својот роден крај, ако не, таа е упатена на постојано и привремено сезонско запослување надвор од својот роден крај.

Резултатите добиени од анкетата спроведена во селата од Полог укажуваат дека сè уште се оди на печалба, помалу од понапред, поради можноста за запослување во близина, но тој процент уште не е минимален.

Графикон 9

Меѓу шиптарското и македонското население има разлика во тоа што сега повеќе одат на печалба во земјата од редовите на шиптарското население отколку од редовите на македонското население. (Печалбарството во стрнство е сосем ретко).

„Сега се оди помалку за печалба бидејќи постојат поголеми можности за запослување во близина”.

с. Пирок Шиптари — 2444.

„Сега се наоѓаат на печалба во другите краишта на нашата земја околу 20% од мажите, кои остануваат 4—6 месеци годишно.

с. Корито Шиптари 712.

„Сега многу ретко се оди на печалба бидејќи се запослуваат во близина. Понапред иделе скоро сите, во село останувале само богатите, тие кои имале жито, „од ново до ново”

с. Вруток Македонци 513, Шиптари 820.

„Од нашето село повеќе не одат на печалба. Сега работат во задруга, фабрика или претпријатие во градот”

с. Брвеница Македонци 733.

„Сега одат повеќе во Белград и Ниш со пила”

с. Челопек Македонци 816 Шиптари 2324.

5. НЕКОИ ДЕМОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПОЛОГ

а) Големна на домаќинствата

Една од специфичностите на ова подрачје е и постоењето на висок процент на домаќинства со голем број членови. Големите разлики во големината на домаќинствата укажуваат на нерамномерниот развиток на семејството кај нас.

Табела 18

Домаќинства спрема бројот на членовиет 1961 г.

Се	Сам. со 2 чл.	3	4	5	6	7	8	9	10	11 и пов		
Полог	25719	1108	1900	2600	3538	3827	3553	2757	1949	1232	892	2363
		4,3	7,4	10,1	13,9	14,9	13,5	10,8	7,6	4,8	3,5	9,2
Село	17526	528	998	1413	1969	2395	2524	2144	1535	1059	769	2192
		3,0	5,7	8,1	11,2	13,7	14,4	12,2	8,8	6,0	4,4	12,5
Град	8193	580	902	1187	1569	1432	1029	613	414	173	123	171
		7,1	11,0	14,5	19,1	17,5	12,6	7,5	5,0	2,1	1,5	2,1

Во Полог доминираат петочленските домаќинства 14,9, по нив следат четирочленските 13,9, шесточленските 13,5, седмочленските 10,8, со 11 и повеќе 9,2, осмочленските 7,6, двочленските 7,4, самачките 4,3 и на крајот десеточленските со 3,5. Каква е положбата во другите републики и покраини кај нас?

Табела 19

Домаќинства спрема бројот на членовите 1961 год.

Подрач.	Сам. со 2 ч.	3	4	5	6	7	8	9	10	11 и пов.	
Југосл.	13,6	15,4	17,2	18,6	13,7	9,2	5,4	3,0	1,6	0,9	1,4
Босна и Херц.	10,6	10,8	13,8	17,0	15,1	11,9	8,4	5,2	3,1	1,7	2,4
Ц. Гора	15,1	12,8	12,6	14,3	13,7	11,4	8,1	5,2	3,0	1,6	2,2
Хрват.	16,0	17,7	19,4	19,1	19	7,5	3,8	1,8	0,9	0,4	0,5
Макед.	6,9	9,6	12,6	17,8	16,8	13,0	8,9	5,5	3,3	1,9	3,7
Полог	4,3	7,4	10,1	13,9	14,9	13,5	10,8	7,6	4,8	3,5	9,2
Словен.	17,8	16,4	19,8	19,9	12,8	7,0	3,4	1,6	0,7	0,3	0,3
Србија	13,1	16,4	17,5	19,0	13,4	9,1	5,0	2,6	1,4	0,8	1,6
Потесно подр.	13,3	14,8	16,8	19,2	14,3	10,2	5,5	2,7	1,4	0,8	1,0
Војвод.	14,3	22,3	21,4	20,5	11,4	5,9	2,3	1,0	0,4	0,2	0,2
Космет	6,4	2	9,0	12,0	13,2	12,8	10,9	8,1	5,5	3,8	11,3

Процентот на домаќинствата со 11 и повеќе членови во Полог 9,2 е многу над македонскиот просек — 3,7 — и над југословенскиот — 1,4, а во целата наша земја едино Космет има поголем процент на такви домаќинства што претставува многу интересен податок за проучувањето на семејството. Просечниот број на лица на едно домаќинство за цел Полог е 6,2 (за селското подрачје 6,7, а за градското подрачје 4,6). Според просечниот број на лица на едно домаќинство Полог е многу над другите републики, едино зад Космет, 6,32, а само со своето градско подрачје го постигнува просекот на Босна и Херцеговина 4,6 и Црна Гора — 4,4.

Табела 20 — ПРОСЕЧЕН БРОЈ ЧЛЕНОВИ НА ЕДНО ДОМАЌИНСТВО — 1961 год.

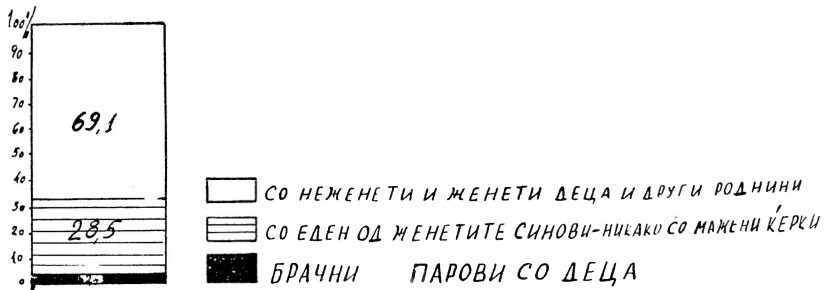
Подрачје	Лица на едно домаќинство %
Југославија	3,99
Босна и Херцеговина	4,64
Црна Гора	4,43
Хрватска	3,56
Македонија	5,02
Полог	6,20
Словенија	3,47
Србија	3,96
Потесно подрачје	3,97
Војводина	3,31
Космет	6,32

Поголеми домаќинства постојат на Космет, во Македонија, Босна и Херцеговина. Според бројот на членовите на едно домаќинство Полог е над македонскиот просек и далеку над југословнекиот — во 1921 г. југословенскиот просек бил 5,10 — (европскиот е негде околу 3).

И покрај тенденцијата на издвојување на младите брачни парови од родителскиот дом, дезинтеграцијата на семејството уште е доста бавна, пошироките семејни заедници од типот на задругите се присутни и доста значајни за фамилијарниот живот, особено на селото.

Домаќинствата од комплексен состав ги сочинуваат две или повеќе семејства од различна, па и иста генерација. За овој крај не е реткост таткото да живее со повеќе женети синови, напротив, реткост е женетите синови или женетиот син да се одделува од таткото. Структурата на домаќинствата на селото во Полог (спрема резултатите на анкетата) е ваква:

Графикон 10

Тргувајќи од ваквата положба, разбирлив е малиот процент на самачки — 3,0, двочленски — 5,5, и трочленски домаќинства 8,1 — (СРМ: — 6,9; 9,6; 12,6; СФРЈ: — 13,6; 15,4; — 17,2, додека Словенија како изразито стопански развиена средина има 17,8 самачки домаќинства, 16,4 двочлени домаќинства и 19,8 трочлени домаќинства). Овие податоци го илустрираат бавниот процес на одвојување на семејствата, односно намалувањето на бројот на членовите на едно домаќинство.

б) Семејни задруги

Иако не беше возможно со апсолутна точност да се утврди каде уште има големи семејни задруги, теренските истражувања го открија нивното постепено распаѓање, а понекаде и нивното натамошно егзистирање,

Графикон 11

„И сега има семејни задруги со по 22 члена.

с. Селце Кеч — Шиптари 256

„Уште има семејни задруги кои имаат до 30 члена”.

с. Камењање — Шиптари 2252

„Понапред имало семејни задруги, сега големи задруги скоро нема повеќе.

с. Пирок — Шиптари 2444.

„И сега има семејни задруги кои бројат од 20—57 членови”.

Чегране — Шиптари 3183

„Семејни задруги имало, се распаднале поради неслога меѓу членовите”.

с. Галате — Македонци 420.

„Во нашето село постои семејна задруга. Една фамилија е поделена на четири куќи, а во секоја живеат околу 35—40 членови. Мажите се занимаваат со овоштарство, а жените со домашни работи. Со задругата раководи таткото, а доколку тој не е жив најстариот син кој ги — распоредува членовите на заругата на работа, се грижи за домашните работи, набавува облекло за сите жени и деца”.

с. Желино, — Шиптари 1749

„Кај нас има една семејна задруга која брои 20 члена. Родителите живеат со 4 женети синови со внуци, од кои некои се женети. Глава на семејството е таткото кој ужива потполн авторитет, тој решава за сите работи надвор од куќата, додека неговата жена го воспоставува домашниот ред. Приходите ги реализираат од садење тутун, земјоделство и сточарство”.

с. Долна Лешница — Шиптари 183, Македонци 212

„Во ова село постојат повеќе семејни задруги; најголемата брои 42 члена. Родителите (старите) живеат со шест женети синови, женети внуци па и превнуци. Со семејната задруга управува најстариот член

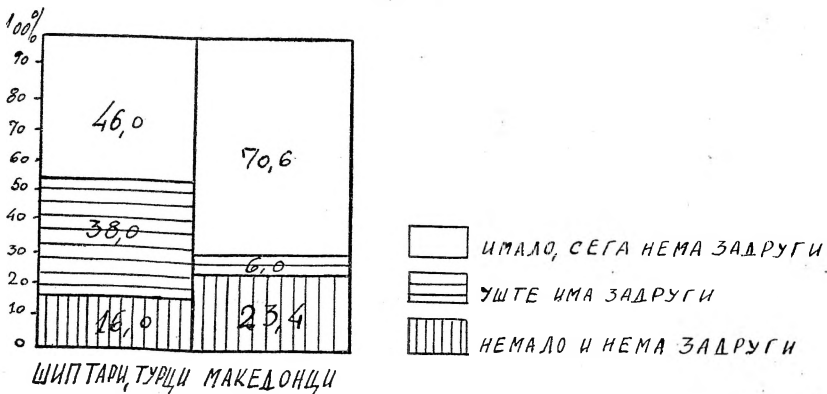
кој има свој заменик, најстариот син. Домаќинот на куќата ги распредува полските работи и прави ред за одење на печалба. Целата заработувачка тој ја собира, па ги снабдува членовите со сè што им е потребно (за неделниот пазар троши по 20.000 динари, за бајрам и по 200.000 динари). Домаќинката се грижи за сите домашни работи, таа ја распредува работата на снаите „ако нема таков ред би се расипала куќата“. Членовите на задругата се задоволни од ваквиот живот бидејќи на овој начин ним им е обезбедена подобра исхрана и подобро облекување. Сите во селото им завидат на нивниот начин на живеење.

с. Стримница, Шиптари 1039.

И покрај тоа што бројот на вистинските задруги со поголем број на членови и со агнати од повеќе генерации знатно опаднал во последните децении под влијанието на историските, политичките и економските моменти, нивното моментално егзистирање на ова подрачје е детерминирано од повеќе причини. Паѓа в очи дека големите семејни задруги се задржани пред сè во старите, економски развиени села, отука е и добрата имотна состојба на задругите. Богатото домаќинство ги држи членовите во заедница, па затоа од заедничкиот живот членовите почесто се задоволни отколку незадоволни. Покрај земјоделието, сточарството придонесува да се одржат семејните задруги. За чување и искористување на поголем број стока потребни се повеќе луѓе, а задругата е најповолна за тоа.

Понатаму се забележува дека семејните задруги се задржани во оние места каде постои најмал број на селско население во постојан работен однос надвор од земјоделството (постојаниот работен донос кој го обезбедува членот на задругата и своето потесно семејство, придонесува задругата да ја изгуби својата причина за постоење. Кај македонското население изгледа дека процесот на распаѓање на семејните задруги се наоѓа во завршната фаза. Теренските истражувања, со оглед на националниот состав на населението, укажуваат на следнава ситуација:

Графикон 12

в) *Најмалишеј, морјалишеј*

Покрај другите фактори, на големината на домаќинството влијае и наталитетот, морталитетот, природниот прираст кои се важни елементи за проучувањето на патријархалното семејство.

Табела 21 — НАТАЛИТЕТ И МОРТАЛИТЕТ — ТЕТОВСКА ОКОЛИЈА

	1963 год.	С т о п а
Живородени	6682	37,1
Умрени	1981	11,0
Природен прираст	4701	26,1

Од табелата се констатира дека Тетовската околина има многу висок наталитет (тој е највисок во нашата Република), а исто така има и највисок општ морталитет. (Најнизок наталитет и морталитет кај нас има Битолската околина: 22,3 и 7,7). Во споредба со другите места во Југославија Тетовската околина се наоѓа веднаш зад Космет во однос на живородени, умрени и природниот прираст, додека од македонскиот и југословенскиот просек многу отстапува.

Табела 22 — ЖИВОРОДЕНИ, УМРЕНИ И ПРИРОДЕН ПРИРАСТ НА 1000 ЖИТЕЛИ 1963 г.

Подрачје	Сpreма сатистички годишњак 1964 г.		
	Живородени	Умрени	Природен пр.
Југославија	21,4	8,9	12,5
Босна и Херцеговина	29,7	8,3	21,4
Црна Гора	26,4	6,9	19,5
Хрватска	16,7	9,2	7,5
Македонија	28,7	9,1	19,6
ТЕТОВСКА ОКОЛИЈА	37,1	11,0	26,1
Словенија	19,2	9,0	10,2
Потесно подрачје	16,2	8,3	7,9
Војводина	15,3	9,2	6,1
Космет	40,9	12,0	28,9

Плодноста на населението е доста голема, превентивните мерки и пометнувањето се доста мали. Според висината на наталитетот, Тетовската околија е многу блиска до Чиле во 1962 — 34,4, додека во истата година Унгарија имала 12,6, Полска 19,6, Шведска 14,2 живородени на 1000 жители⁷⁾.

Во ова подрачје природниот прираст е многу висок, но исто така и морталитетот е многу висок.

Како и со секое подрачје стопански неразвиено, и во ова подрачје сретнуваме голема физиолошка плодност при истовремено голема стопа на смртност на доенчињата.

Табела 23 — УМРЕНИ ДОЕНЧИЊА НА 1000 ЖИВОРОДЕНИ 1963 г.

	Живород	Умрени	Умрени на 1000 живородени
ПОЛОГ	5941	880	148,1
СЕЛО	4444	657	147,8
ГРАД	1497	223	149,0

Најповеќе умрени доенчиња се од редовите на земјоделското население, 61,7, од редовите на неземјоделското население 38,3, што и се очекува со оглед на здравствената култура на положското село. Стопата на смртноста на доенчињата во Полог е многу повисока од смртноста во СРМ — 107,9 и повисока од сите други републики во Југославија

Табела 24 — УМРЕНИ ДОЕНЧИЊА НА 1000 ЖИВОРОДЕНИ 1963 г.

ПОДРАЧЈЕ	— Преглед по републики- Умрени на 1000 живород.
Југославија	77,5
Босна и Херцеговина	95,2
Црна Гора	57,7
Хрватска	56,3
Македонија	107,9
ПОЛОГ	148,1
Словенија	27,3
Србија	78,5
Потесно подрачје	59,8
Војводина	57,9
Космет	178,1

⁷⁾ Според статистичкиот годишњак за 1964 г.).

Високиот морталитет е определен поготово од смртноста на доенчињата. Од една страна во неразвиената средина децата се пожелни поради тоа што се потребни како работна сила, што ја сочинуваат врската со наследениот имот (машките деца), а од дурга страна недоволната грижа за детето како поединец, неправилната нега доведува до голема смртност на доенчињата. Релативно големиот процент на раѓањето надвор од стручната контрола ја потврдува горната констатација. Од вкупниот број на умрени доенчиња во Полог 1963 год., 66,7 се родени без лекарска помош, а само 33,3 со лекарска помош. Отпорот на населението спрема еманципацијата на семејниот живот воопшто, особено на жената, придонесува смртноста на доенчињата да се одржи на високо ниво.

г) *Неписмено население*

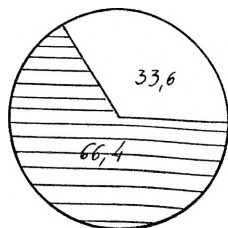
Првата импресија која се добива од набљудувањето на овој крај е предноста на машкиот пол во однос на женскиот. Таа предност, меѓу другото, се огледа и во бројот на писменото и неписменото население во Полог. Од вкупниот број неписмени во Полог 72,9 се жени, а 27,1 се мажи.

Табела 25 — НЕПИСМЕНИ

	Сé	Сé		М а ш к и		Ж е н с к и	
ПОЛОГ	110925	37278	33,6	10098	18,5	27180	48,3
СЕЛО	83247	30967	37,2	8489	20,8	22478	53,1
ГРАД	27678	6311	22,8	1609	11,7	4702	33,8

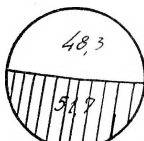
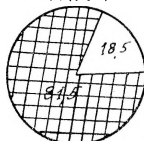
Графикон 13

ВО ПОЛОГ

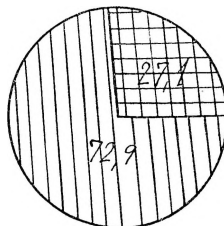
□ НЕПИСМЕНИ
▨ ПИСМЕНИ

МАЖИ

ЖЕНИ

ОД ВКУПНИОТ БРОЈ

▨ МАЖИ
▨ ЖЕНИ

Ако пак неписменото население го распоредиме по пол и возраст, ќе видиме дека најголем процент на неписмени има над 65 год. (81,3 жени, 59,1 мажи), од 35—64 год. (73,5 жени, 33,9 мажи) од 20—34 год. (46,2 жени, 8,8 мажи), а на последно место од 10—29 год. (8,6 жени, 4,3 мажи).

Интересен е податокот што процентот на неписмени жени од 10—19 години е многу помал од процентот на неписмени од таа возраст во Босна и Херцеговина — 18,2 и Космет 18,7. Македонскиот процент на неписмени жени од оваа возраст е 6,3, југословенскиот 7,2, а словенечкиот, кој е најнизок, 0,8.

Големиот процент на неписмено женско население доведува и до отсуство на општо и стручно образование на женското население, што од една страна уште повеќе ја отежнува положбата на женската работна сила, а од друга страна ја кочи промената на семејните односи отежнувајќи го навлегувањето на новите сфаќања и новата практика во секојдневниот живот.

III. КРИТЕРИУМИ ЗА ОДРЕДУВАЊЕ ТИПОВИТЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ПОЛОГ

Семејните односи во целина, односите меѓу младите пред бракот, меѓу сопрузите и различните генерации се условени од повеќе фактори.

Тргувајќи од деталното анализирање на релацијата маж—жена пред бракот, во бракот и родители и деца, класифицирањето по типови е извршено спрема овие критериуми:

I големина на семејството

II односот кон средствата за производство

III носителот на авторитетот во семејството.

Големината на домаќинствата, оттука и на семејствата, е елемент кој веднаш се уочува во посматрањето на семејството во Полог. Демографските движења како склопувањето и разводите на бракот, natalitetot и mortalitetot изразито влијаат врз големината на домаќинствата и на семејствата. Оваа констатација се потврдува како со статистичките податоци, така и со резултатите на спроведената анкета.

Пред сè во Полог уделот и бројот на самечките домаќинства во вкупниот број на домаќинства е многу мал во споредба со другите места во нашата земја (4,3 во цел Полог, 3,0 за селото, 71, за градот), просечниот број лица во едно домаќинство е многу поголем (6,2 во Полог, 6,7 село, 4,6 град) отколку во другите места во нашата Република, а домаќинствата со повеќе од 6 членови (од 6,7, 8, 9, 10, 11 и повеќе) квантитативно се застапени повеќе одошто домаќинствата со 2 до 5 членови.⁸⁾

Диференцирана големина на домаќинствата (како на просечниот број лица на едно домаќинство така и на бројот на членовите на домаќинство) и различна застапеност на самечките домаќинства имаме во разните типови населби.

Табела 26 — ПОПИС 1961 год.

	ПОЛОГ	СЕЛО	ГРАД
Самечки домаќинства	4,3	3,0	7,1
Домаќинства со 2—5 членови	46,3	38,6	62,1
Домаќинства со 6—11 и повеќе член.	49,4	58,3	30,8
Просечен број членови на домаќинства	6,2	6,7	4,6

Различната големина на домаќинствата, посредно на семејствата (помалото семејство се разликува од поголемото не само квантитативно ами и квалитативно)се елемент над кој се надоврзуваат многубројни особини и односи, важни за одредување типовите и облиците на семејството.

Табела 27 — КОЈ СЕ ГО СОЧИНУВА СЕМЕЈСТВОТО

	ПОЛОГ	СЕЛО	ГРАД
Брачни парови со неженети деца, женети синови и други роднини	38,7	69,1	8,2
Брачни парови со неженети деца и со еден женет син	24,1	28,5	19,6
Брачни парови со неженети деца	37,3	2,4	72,2

Односој кон средствата за производство, односот кон имотот, го сочинува најважниот критериум за одредување основните типови

Западна Германија 3,0 (18,5), Грчка 4,1 (8,7), Холандија 3,7 (9,2), Норвешка 3,3 (14,9), Португалија 4,1 (7,6), Шведска 2,8 (25,2), Англија 3,2 (10,7) — Податоци од СГЈ 1958 г. Цитирано од М. Мацура во „Друштвото и воспитање”, Бг. 1958 г. стр. 120.

на семејството. Воедно, односот кон средствата за производство ни овозможува развитокот на семејството да го согледаме социјално детерминиран од производните сили.

Обликот на сопственоста е значаен по тоа што го одредува видот на приходите и поделбата на трудот во семејството како и поведението на нејзините членови.

Од аспектот на односот спрема имотот, семејствата во Полог можеме да ги поделиме на две големи групи:

а) семејства кои поседуваат средства за производство, во кои имотот го сочинува најважниот услов за нивната егзистенција;

б) семејства кои не поседуваат средства за производство, кои живеат од работата на сопствените раце. Овие семејства, доколку и имаат некоја сопственост, таа не служи како средство за производство и претставува само дополна над редовните приходи кои се реализираат на работното место.

Во првата група подеднакво спаѓаат селаните кои живеат во потесните и во пошироките семејства.

Во полошките села од вкупниот број домаќинства само 9,1% се без земја, што го потврдува големото значење на сопственоста врз средствата за производство за опстанокот на селското население.

Табела 28 — ПОПИС 1961 год.

	СЕЛО	ГРАД	ПОЛОГ
Без земја	1598	6173	7771
	9,1	75,4	30,2
Вкупно домаќинства	17526	8193	25719

Додека на село сопственоста е многу значајна за животот на неговото население, паралелно со намалувањето на аграрните елементи во стопанството и зголемувањето на влијанието на индустријата во градот, сопственоста врз средствата за производство ја губи својата улога во секојдневниот живот на неговото население. Во работничките и службеничките семејства, кои спаѓаат во втората група, главниот извор за опстанок се приходите и заработувачката надвор од семејството а не сопственоста врз средствата за производство. Ваквите семејства повеќе не се претежно „продукциони заедници“ туку „конзумни заедници“. Изворите на приходите на овие семејства, по правило, произлегуваат од редовниот работен однос. Дополнителните извори надвор од редовниот работен однос, од сопственоста врз неподвижниот имот се многу мали, поправо минимални.

Табела 29

ГРАД	Да	Не
Дали покрај примачките на работно место имате и приходи од недвижен имот?	6,0	94,0

Во односот на семејството спрема средствата за производство произлегуваат и овластувањата на нејзините поедини членови кон нив. Положбата на таткото, односно на мажот, првенствено е детерминирана од неговите права во однос на имотот и над другите членови на семејството. Оттука, внатре во семејството може да се утврди држењето на сопственикот над средствата за производство спрема тие кои не ги поседуваат, држењето на мажот спрема жената, на таткото спрема децата. Во таа смисла положбата на таткото, кој е носител на семејниот авторитет, е важен елемент за одредување типовите на семејството. Власта на мажот, односно на таткото во семејството, во Полог зависи од повеќе фактори и делува различно во селската и градската средина условено како од националната компонента, така и од видот на дејност со која семејството се занимава. Мноштвото материјал добиен од анкетирањето од кој произлегува држењето на мажите спрема жената и спрема децата, овозможува од апсолутното покорување спрема неговата волја да се следи тенденцијата на ограничување на неговата власт кога односите во семејството се демократизираат.

Наведените битни елементи за разврстување на семејството (со натамошна анализа и на посебни детали како односите во семејството, обичаите, моралните норми итн.) во многу ќе ни помогнат во одредување облиците на семејството кои претставуваат посебни категории на ова подрачје.

Врз база на трите битни критериуми можеме да извршиме една основна поделба на семејствата во Полог, од која понатаму ќе произлегуваат повеќе облици или варијанти. Ретко која област во нашата земја на такво збиено подрачје како што е Полог содржи и така сложени и разновидни форми на семејството. Главно, како основни типови треба да ги разликуваме патријархалното и современото семејство. Патријархалното семејство доминира во селото, додека современото семејство го репрезентираат работничките и службеничките семејства во градот, со што не се исклучува постоењето на патријархалното семејство во градот или на современото семејство во селото.

IV. ОДЛИКИ НА ПАТРИЈАРХАЛНОТО И СОВРЕМЕНОТО СЕМЕЈСТВО

Патријархалното семејство е еден од првите типови на семејството на цивилизацијата настанато со појавата на приватната сопственост, задржано до нашите денови.

„Штом еднаш богатствата поминале во приватна сопственост на семејствата и таму брзо растеле, му зададе силен удар на општеството базирано на синдијасмичкиот брак и патријархалниот генс. Воколку богатствата растеле, тие, од една страна, му давале на мажот поважна положба во семејството отколку на жената, а од друга страна, создавале поттик таа засилена положба да се ползува, традиционалниот ред на наследувањето да се измени во полза на децата. Но тоа не било можно додека важело потеклото по матријархатот.

Значи, тоа требало да се укине и укинато е... Со тоа било укинато сметањето на потеклото по женската лоза и матријархалното наследно право, а установена е машка лоза на потеклото и патријархалното наследно право“.⁹⁾

Во патријархалното семејство мажот првпат се јавува како општествена фигура, децата сега првпат го носат неговото име и го наследуваат. Патријархалноста и патрилинеарната десценденција се битни особини на патријархалното семејство.

Економскиот елемент кој бил решавачки за појавата и развитокот на семејството ја одредуваат и внатрешната структура на семејството, тоа значи меѓусебните односи на членовите на семејството. Меѓусебниот однос на мажот и жената во семејството како однос на рамноправност или на потчинетост на еден пол спрема другиот, во текот на развитокот на општеството се менуваат главно во зависност од улогата на половите во општественото производство, а не од нивните физиолошки својства. Поконкретно, промените во начинот на производството — улогата во приватната домашна работа или во општественото производство — најмногу влијаеле врз структурата и односите на половите во семејството. Патријархалното семејство се базира врз заработувачката на таткото, поврзаноста на жената и децата за домашното огниште, па оттука иде и владеештвото на таткото во семејството, потчинетоста и економската зависност на жената и децата од таткото. Во колку власта на мажот се намалува, тоа значи дека патријархалното семејство ги губи своите основни карактеристики.

Општествено-економски патријархалното семејство првенствено е произведувачка заедница.

Најважните карактеристички функции на патријархалното семејство би можеле вака да се сумираат: 1. Материјална основа на патријархалното семејство е приватната сопственост. Економската функција е неговата најважна функција бидејќи патријархалното семејство е основна произведувачка заедница. Ваквите семејства воглавно се затворени целини, базирани врз натурално стопанство, доволни сами на себе, мали автархиски единици. 2. Во патријархалното семејство решавачка положба има мажот како сопруг, односно татко. 3. Жената е економски, а со тоа и воопшто, нерамноправна. 4. Важна карактеристика на патријархалното семејство е и големата плодност на жената која се огледува во непланираното и континуираното раѓање. 5. Воспит-

⁹⁾ Енгелс: „Потеклото на семејството, приватната сопственост, државата“; Маркс и Енгелс: Изабрана дела, т. II, 1950 г. стр. 208—9.

ната функција на патријархалното семејство е важна поради тоа што членовите на ваквите семејства основните значења ги стекнуваат во рамките на самото семејство. Патријархалното семејство се одликува и со голема неписменост. 6. Заштитната функција на семејството во патријархалното семејство има особено значење со тоа што им пружа потполна заштита на нејзините членови.

Економскиот развиток на општеството ги создава материјалните и општествените услови за постепено разбивање на патријархалното семејство и неговото преминување во современо семејство. (Во таа смисла развитокот на семејството е огледало на економскиот развиток) Промените условени од развитокот на производните сили, поправо индустрискиот развиток, сè поголемата диференција на општествената поделба на трудот, доведуваат до промена на содржината на патријархалното семејство во тој правец што неговите поранешни важни функции се намалуваат, а во исто време патријархалното семејство се дезинтегрира, се расчленува на помали семејни групи, дури и на најмала група — родители и деца (нуклеарно семејство).

Современото семејство претставува повисока етапа во развитокот на семејството кое се јавува во условите на индустрискиот развиток (индустриско семејство). Додека патријархалното семејство претставува во исто време произведувачка и потрошувачка заедница, современото семејство, во економски поглед, е редуцирано на заедничко трошење на тоа што се стекнува надвор од семејството во јавниот работен однос. Додека во патријархалното семејство постои строга поделба на работата во самото семејство, во современото семејство поделбата на трудот се врши внатрешно во семејството.

Економската база на семејството, улогата на поедините членови и меѓусебниот однос на членовите на семејството се менуваат со вклучувањето на жената и на младината во општественото производство, а во исто време расте и независноста на членовите на семејството.

„Секое регулирање на т. н. домашна работа веднаш се претставува како директно навлегување во patria potestas (татковото право) т. е. модерно речено, во родителскиот авторитет. Сепак силата на фактите најпосле присили да се признае дека крупната индустрија ги разрушува заедно со економската основа на старата фамилија и соодветната на неа фамилијарна работа, и самите стари фамилијарни односи. . . Крупната индустрија, со решителна роља што им ја дава таа на жените, младите лица и децата од обата пола во општествено организираните процеси на производството надвор од областа на куќата, создава нова економска основа за повисока форма на фамилијата и на односите меѓу обата пола.¹⁰⁾

Патријархалната зависност на жената од мажот и на децата од таткото постепено исчезнува со пренесувањето на економското стопанисување на жената и на младите надвор од семејството. На тој начин односот меѓу мажот и жената од однос на еднострани зависност и пот-

¹⁰⁾ К. Маркс: Капиталот I, Скопје, 1953 г. стр. 385—6.

чинетост се претвора во однос на рамноправност, а во исто време расте и независноста на членовите на семејството. Современото семејство се карактеризира со рамноправноста меѓу мажот и жената врз база на економските и јавните функции кои жената ги стекнува во општеството.

„Кога со доминацијата на приватната сопственост врз сопственоста и со интересот во поглед на наследувањето дошле до превласт на патријархалното семејство и моногамијата, тогаш склучувањето на бракот станало наполно зависно од економските обзир. . . Власта на мажот во семејството е едноставно последица на неговата економска власт и исчезнува во неа сама по себе“.¹¹⁾ Атмосферата на договарање и рамноправно одлучување ја заменува власта на таткото и на мажот. Економскиот мотив за склучување на брачната врска е заменет со индивидуалните наклоности, а со тоа брачните односи претежно стануваат детерминирани од емотивните и моралните елементи.

Општествено-економски современото семејство претстанува да биде произведувачка заедница претежно јавувајќи се како потрошувачка заедница.

Соодветно на наведените битни карактеристики на патријархалното семејство, истите за современото семејство изгледаат вака: 1. Основна карактеристика на современото семејство е што не поседува средства за производство. Современото семејство сè повеќе — посредно или непосредно — лежи врз општествените средства за производство. 2. Современото семејство се базира врз рамноправноста меѓу мажот и жената и врз другарски однос меѓу родителите и децата (Односите во семејството се демократизираат — егалитарно семејство). 3. Воспитната функција во современото општество е поделена меѓу општествената заедница, државата и семејството. Воспитувањето и школувањето не е исклучива грижа на семејството, но тие поминуваат и во рацете на општеството. Воспитната улога на семејството се дополнува со школото, работното место и разните организации во кои поединецот сè повеќе се вклучува. 4. Заштитната функција на современото семејство се намалува со тоа што општата општествена грижа сè повеќе расте особено во социјалистичките земји. (правните, социјалните и морално-политичката заштита се во секојдневен постојан пораст)¹²⁾.

¹¹⁾ Енгелс — делото, стр. 232.

¹²⁾ Карактеристиките на содржината на современото семејство, подетално, можат и вака да изгледаат: 1. Производните функции се губат и поминуваат на општеството. 2. Потрошувачките функции на семејството се развиваат. Семејството станува важна консумна единица во економијата на земјата. 3. Структурата на семејниот буџет се менува а сметка на издатоците за храна, во полза на потрошувачката на другите потреби. 4. Се врши механизација на домаќинството, со што се скусува работното време потребно за извршување на домашните работи. 5. Не станува сегрегација во извршување на домашните работи. Се губи чисто машката и чисто женската сфера, сите членови на семејството можат да се занимаваат со сите домашни работи.

Настанува девалоризација на женските улоги кои се однесувале само на домашните работи. 6. Жените во голем број одат на работа надвор од куќата. Конечно е карактеристично растењето на бројот на запослени мажени жени и мајки. Општеството почнува позитивно да ги цени новите улоги кои жените ги стекнале со своето запослување. 7. Структурата на семејството се меуваа. Поширокото семејство се

V. ОДБРАНИ ИНДИКАТОРИ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈА НА СЕМЕЈНИТЕ ОБЛИЦИ ВО ПОЛОГ

Класификацијата на семејните облици во Полог ќе се изврши според извесни одбрани индикатори: од една страна локацијата и структурата на димаќинството, од друга страна, врз основа на некои елементи на семејниот живот. Амбиентот во кој живее семејството, функционирањето на семејството спрема неговите членови различно се одразуваат врз општата структура и улогата на семејството во целина. Одредени елементи можат да претставуваат граница во конституирање појавените облици на семејството.

Имајќи ја предвид основната поделба на семејствата во Полог на типови и појдувајќи од типот на населба во кој тие егзистираат како и од целокупниот претходно наведен материјал, за разврстување на семејството во облици се одбрани следните индикатори:

- а) структура на семејството
- б) возраст на која се склучува бракот
- в) избор на брачниот другар
- г) положба на жената во семејството.

Патријархалниот тип на семејството кој во Полог е застапен во селото, во себе крие повеќе појавни облици. Релативно недоволно развиена област со сите свои атрибути, чини поволен амбиент за одржување на конзерватизмот и општата заостанатост. Отстапувањата

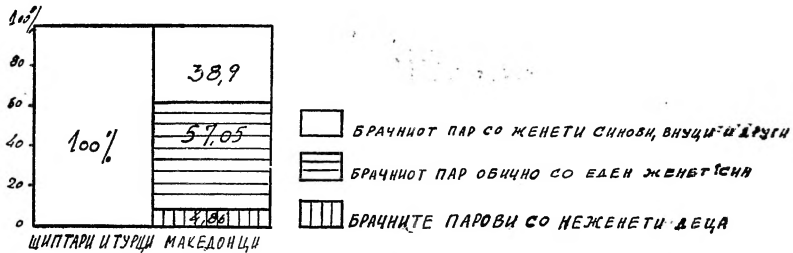
сведува на потесно, како што некои го наречуваат „нуклеарно семејство“. Поблиските и подалечните роднини излегуваат од рамките на семејството, врските со нив сè повеќе стануваат емотивни. 8. Бројот на децата во семејството се намалува бидејќи раѓањето се планира. 9. Годишните на сопрузите при склучувањето на браковите растат. Се зголемува разликата меѓу сексуалната зрелост за стапување во брак и социјалната зрелост за реализација на бракот. (Меѓутоа, оваа генерализација за повисоките стадиуми на развикоот на индустриските земји изгледа дека не важи. Во развиените капиталистички земји, на пример, повторно расте бројот на децата во семејството и се намалуваат годишните на старост при склучување на бракот). 10. Браковите не се одржуваат по секоја цена, па се зголемува бројот на разводите. 11. Егзистенцијата надвор од семејната организација е возможна, па се зголемува бројот на неженети и немажени. 12. Сексуалните односи надвор од семејството се возможни, па расте бројот на вонбрачни деца, без големи последици за децата. 13. Детската деликвенција во некои земји расте до таа мера што станува национален проблем. 14. Рекреацијата станува важна семејна функција. Во нејзиното спроведување исчезнува сегрегацијата по полови. Разликата меѓу чисто женската и машката забава се брише. 15. Емотивните функции на семејството и бракот се развиваат и сè повеќе стануваат основа на брачната заедница и цел на нејзиното егзистирање. 16. Семејните авторитети отстапуваат место на атмосферата на рамноправност. Договорување наместо наредување. 17. Децата уживаат поголема слобода. 18. Голем број воспитни функции преминува на општеството. 19. Расте интервенцијата на општеството во помошта на семејството и во усмерувањето на неговиот развико. 20. Под влијанието на индустријализацијата, особено на урбанизацијата, животот во градските станува анонимен, а семејствата се повеќе индивидуализирани и изолирани.

Оливера Буриќ: „Некои основни елементи савремене социологије породице“ Гледишта, списание, Белград, бр. 5, 1961 г.

во хомогеноста на патријархалното семејство произлегуваат од диференцираните национални социјални групи кои тоа ги опфаќа (Шиптари, Турци и Македонци).

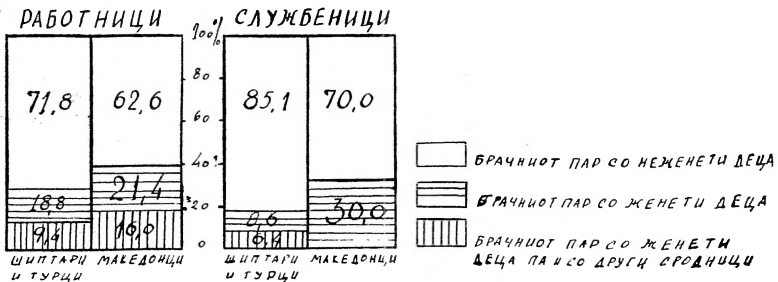
И покрај тоа што бројот на лицата кои го сочинуваат семејството е еден од сигурните показатели на патријархалниот поредок, структурата на семејството во селото покажува отстапување кај поедините општествени групи.

Графикон 14
Кој го сочинува семејството?

Во рамките на современото семејство во градската средина, хомогеноста е нарушена не поради националните туку поради професионалните разлики кои во овие услови им даваат специфичен белег на семејните односи. Во градската средина семејството покажува тенденција на сè поголемо стеснување. Подалечните па и поблиските роднини излегуваат од неговите рамки.

Графикон 15
Кој го сочинува вашето семејство?

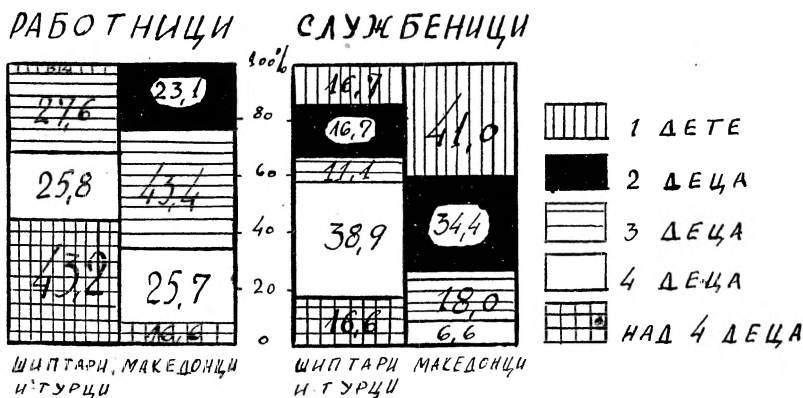

Редукцијата на семејството во градот не се одвива само по пат на негово сведување на биолошката група, туку и по пат на намалување бројот на децата. Како последица на економско-социјалната ситуација

во градот, кај родителите надвладува желбата на своите деца да им создадат поволни услови за одржување и воспитување, Отстапувањата во бројот на децата во семејствата, пред сè се резултат на различно просветно ниво на поедините групи. Развитокот на населението и неговото општо-образовно ниво стоеле под влијанието на многу различни услови (економски, социјални, етнички, здравствени итн.), поради што и населението на ова подрачје многу се разликува по својот демографски состав. (Демографскиот фактор има посебна важност која особено се изразува во високата стопа на прирастот на населението во овој крај. Додека во патријархалното семејство се сретнуваат по 5,6 па и повеќе деца (особено кај муслиманското население), во градот доминираат семејствата со три деца (кај работниците) или со едно или две деца (кај службениците).

Графикон 16

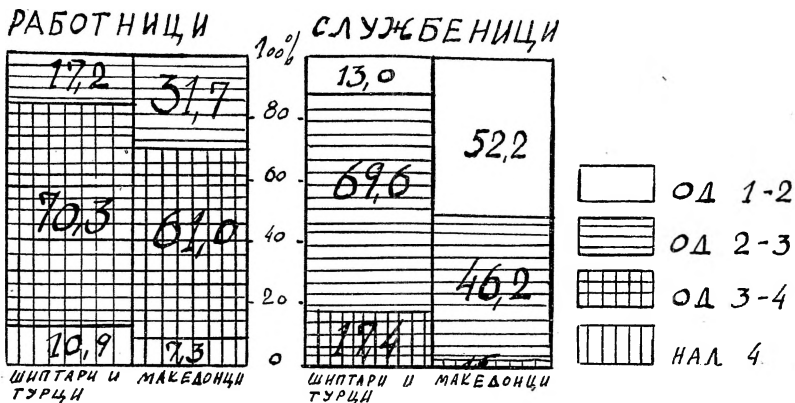
Колку деца имате?

Секако дека повисокото образовно и културно ниво, од една страна, му овозможува на населението во градот да ги применува средствата и постапките за ограничувања на раѓањата, а од друга страна, под неговото влијание и под влијанието на други фактори (економски, социјални итн.) кај поедините слоеви се формира одреден став спрема раѓања кој непосредно се одразува на бројот на децата во семејството. Не само тоа, во условите кога децата не се само средство за продолжување на видот и за очување на имотот, се менува и идеалот на семејството во однос на бројот на децата.

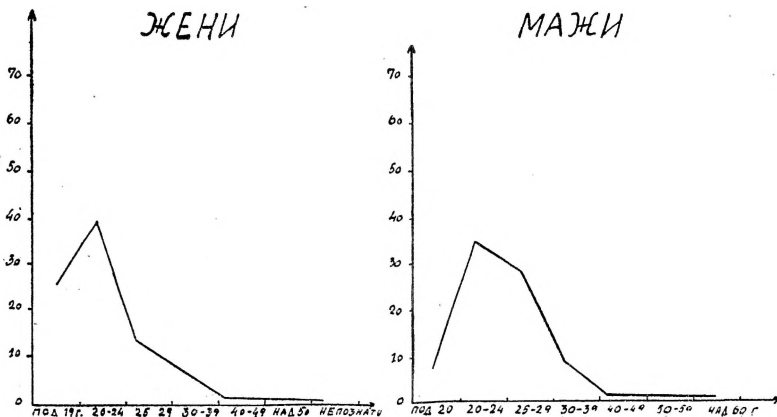
Графикон 17

Што мислите, колку деца треба да има едно семејство?

Годишите во кои се склучува бракот во Полог покажуваат тенденција на покачување што може да се толкува како позитивна тенденција ако се има предвид наследната заостанатост во тој поглед. Изгледа дека возраста на која се склучуваат браковите повеќе и подобро од другите обичаи и правила иде во склад со настанатите промени во целокупниот општествен живот. Староста на тие кои влегуваат во брак дава претстава дека сè повеќе се ускладува природната нужност со социјалните услови. Со порастот на економската неразвиеност и културното ниво на младите, систематски расте и границата на стапувањето во брак, такашто најголемиот број бракови момчињата ги склучуваат на 23 години, а девојките на 18 години, или пак машките од 20—24 години, а и девојките од 20—24 години.

Графикон 18

Порано како екстремитети доста често се забележуваат случаите кога девојките биле постари од момчињата по две, три па и десет години (особено кај македонското население, или пак мажот да е постар од невестата десет, дваесет па и триесет години (особено кај муслиманското население). Тенденцијата кон растење на структурата на возраст при стапување во брак пред сè има своја поткрепа во основниот закон за бракот кој е донесен 1964 година. Според членот 23 на овој Закон во брак не можат да стапат лица помлади од 18 години (освен со специјално одобрување на надлежниот суд).

Кај македонското население сè повеќе машките склучуваат брак по отслужување на воениот рок, а девојките по 18 години; кај муслиманското население сè повеќе се намалува разликата во годините на сопрузите, се разбира со извесни девијации.

„Ретко се земаат врсници, обично девојката три до шест години е помлада од момчето. Ако треба работна сила, тогаш земаат постари с. Врпачиште, Турци 2096.

„Сега момчињата склучуваат брак по отлсужување на војската. Ако дома немаат работна сила, тогаш може и порано”.

с. Баница, Македонци 212.

„Обично момчето е постаро две до три години од девојката или помладо од две до три години од девојката. Ретко врсници”.

с. Радивоце, Македонци 327.

„Сега постои помала разлика, Напред се случувало осумнаесет годишно девојче да се омажи за стар од 60 години.

с. Долна Лешница, Шиптари 183.

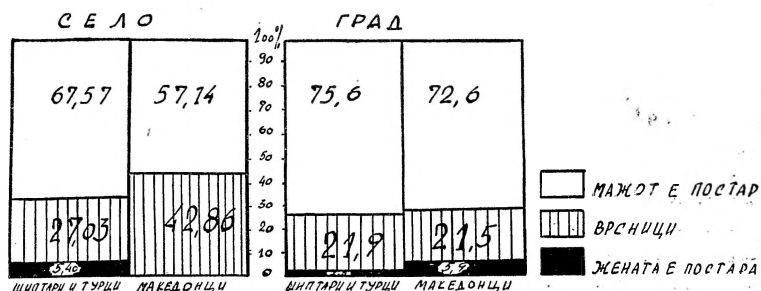
„Понапред девојките биле постари. Имаше еден случај кога момче од 16 години го оженија со девојка од 21 година, сега се земаат врсници или пак момчето е постаро”.

с. Вруток, Македонци 513.

Поцелосна слика за разликата во годините меѓу брачните другари во селото и градот добиваме од графиконите:

Графикон 19

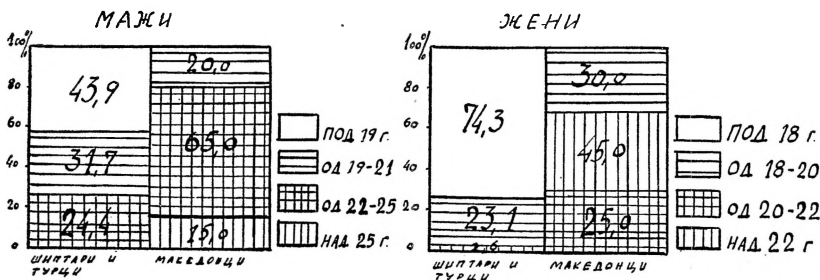
Кој сопруг е постар?

Средината која смета дека егзистенцијата на поединецот е возможна едино во семејната организација врши притисок на рано склучување на браковите¹³⁾. Но возраста на која се склучува бракот, како за девојките така и за момчињата, варира со оглед на полот и на националноста.

Графикон 20

На која година се склучуваат браковите?

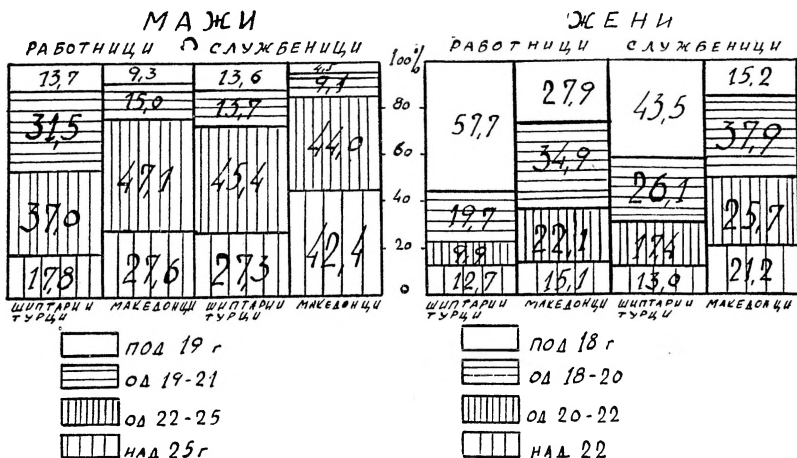
¹³⁾ И покрај позитивната тенденција на зголемување на годините при склучувањето на првиот брак, бројот на фактичките рани (малолетнички) бракови уште е доста импозантен кај шиптарското и турското население. Во 1962 година во Тетовска околија (без Мавровската општина) се склопени 37 бракови во кои невестата немала полни 18 години и четири бракови во кои младоженецот имал помалу од 18 години. Овие бројки ни од далеку не ни ја презентираат вистинската положба, поради тоа што има многу голем број нерегистрирани малолетнички бракови што се покажува и во одговорот на анкетата. (Меѓу другото, тие бракови не се регистрирани и поради ставот на општинските судови од Тетово и Гостивар многу тешко да издаваат одобренија на лица под 16 години. Во основниот закон за бракот таа можност се дава од 14—18 години).

Традицијата, верскиот обичај, застарените сфаќања, толку упорно се држат што често во брак се наоѓаат лица без физичка и психичка зрелост, девојчиња и момчиња од 13 до 14 години. Девојчињата без да свршат осумгодишно училиште засниваат вонбрачни односи со малолетни или полнолетни мажи. Родителите своите ќерки психички ги подготвуваат за брак уште од својата десетта година, ги свршуваат уште помали, а во 18-тата година ги сметаат за престарени девојки. Оттука во полошкото село муслиманката најчесто се мажи од 15—17 години, а може и порано, додека подонна е престарена. И покрај тоа што општинските судови во Тетово и Гостивар се прилично строги во издавањето дозволи за малолетнички бракови, барателите на разни начини успеваат да ја докажат својата спремност за брак (често со многу „убедливи аргументи како што е бр меноста). Во Општинскиот суд во Тетово читаат една молба во која барателот, роден 1951 година, поради развиена „љубов“ бара одобрување за брак со девојка родена 1952 година. Во текот на 1963 и 1964 година општинските судови во Тетово и Гостивар издале вкупно 119 дозволи за склучување на малолетнички бракови.

Возраста на која се склучува бракот во редот на работниците и службениците во градот покажува ситуација на зголемување разликата меѓу сексуалната зрелост за брак и социјалната зрелост за неговото реализирање што е и една од карактеристиките на современото семејство.

Графикон 21

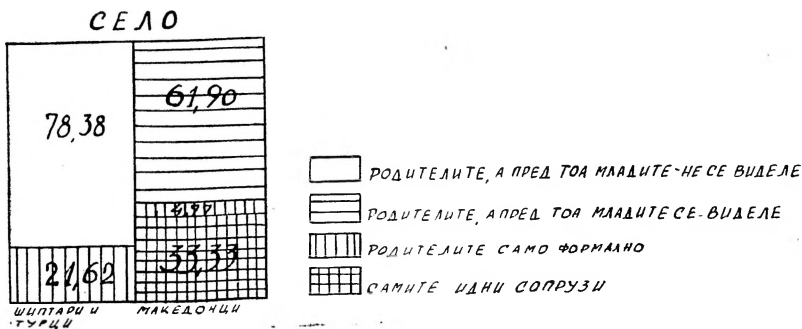
На колку години сте склучиле брак?

Начинот на избор на брачниот другар е еден од многу важните индикатори на формите на семејните односи. Во Полог тој варира. Од старински во остра форма кога изборот на брачниот другар го вршат родителите и роднините без и да се видат пред тоа младите, па до современ кога изборот го вршат самите брачни другари врз база на личните склоности. И по ова прашање постои упадлива диференцираност меѓу селското и градското население.

Графикон 22

За избор на брачниот другар решаваат:

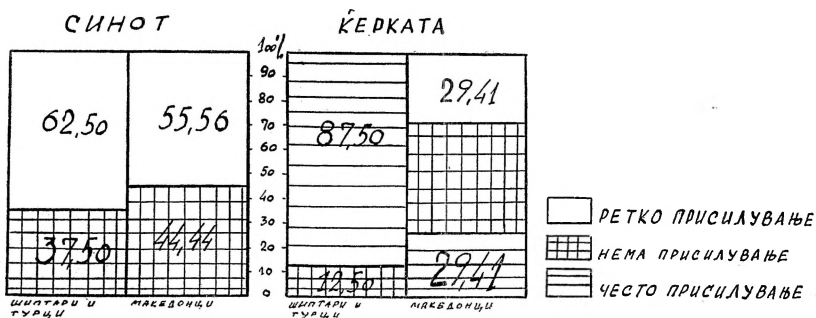

На село слободата во изборот на брачниот другар е многу ограничена (кај шиптарското и турското население скоро до максимум). Пасивното држење при изборот на брачниот другар е резултат на големиот респект спрема родителите, младите сами не одлучуваат, тие само ги исполнуваат желбите на старите. Доминантната положба на родителите во тој поглед се диференцира кога се работи за машки или женски деца. Од графиконите може да се види дека не се работи за потчинување кон родителското насилство туку најчесто за добрата волја на младите.

Графикон 23

Дали родителите ги присилуваат децата да го земат брачниот другар кој тие го одбрале?

— Село —

Слободна волја и личен избор на брачниот другар постои многу малу кај шиптарското и турското население (особено кај девојките), додека кај македонското население ваквиот начин на избор е повеќе присутен.

„Поретки се случаите да се присилува синот од страна на родителите да ја земе девојката која тие му ја одбрале. Многу почесто ја присилуваат ќерката”.

с. Шипковица, Шиптари 1537.

„Најчесто склучувањето на бракот е работа на самите идни сопрузи, но поради чест на родителите се пракаат стројници, но нема случај пред тоа младите да не се виделе. Ретко се случува родителите да го присилат синот или ќерката да го земат брачниот другар кој тие го избрале”.

с. Брвеница, Македонци 733.

„Родителите не го присилуваат синот да ја земе девојката која тие му ја избрале поради тоа што самото момче се мири со судбината“.¹⁴⁾

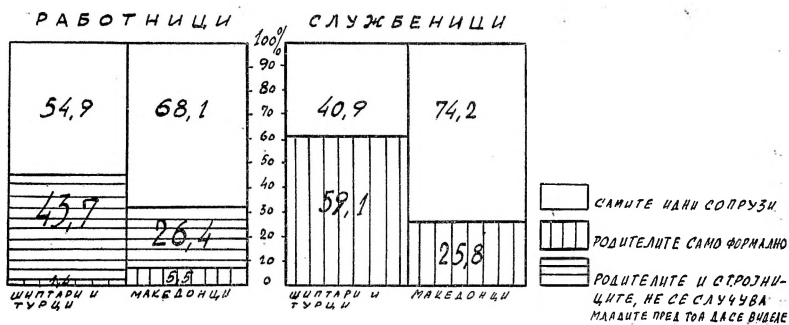
с. Стримница, Шиптари 1039.

„За изборот на брачниот другар решаваат младите, но со дозвола на старите. Сè поретко и поретко го присилуваат синот на брак, додека на ќерките уште доста често им се наметнува волјата на родителите“.¹⁵⁾

Економскиот напредок, индустрискиот развој чии резултати повеќе се чувствуваат во градот влијаат врз неговото население и во овој поглед. За изборот на брачниот другар сè помалу решаваат родителите и роднините, а сè повеќе тој избор станува лична работа на самите идни сопрузи. Но, покрај разликата меѓу националностите, меѓу градското население постои разлика и помеѓу професионалните групи. Големата конзервативност кај работниците резултира оттаму што повеќето ја сочинуваат првата генерација на работници, претежно со селски менталитет.

Графикон 24.

За изборот на брачниот другар решаваат: — Град —

Графиконите илустрираат ситуација во која се согледува испреплетување на патријархалните форми, кои се доста присутни (родителите уште имаат голема улога, иако формално), со современи форми на семеен живот (при изборот најважни се чувствата на самите идни сопрузи) што зборува за уште неискристализиран модерен брачен живот.

Што се однесува до положбата на жената, скоро во цел Полог, таа се карактеризира со нејзина потчинетост во семејството и во брачните

¹⁴⁾ Ваков став на синовите, кога во изборот на брачната другарка се мират со решението на родителите е наведен и во споменатото дело на В. Ерлих

„Нема потреба родителите да го присилуваат синот, бидејќи и самиот навикнал на обичајот да ја зема девојката која родителите ја бираат, и смета дека поинаку и не може да биде.“

Горни Полог — Шиптарско село.

¹⁵⁾ Бидејќи девојките отворено не можат да се спротивставуваат на волјата на родителите, кога сакаат да се омажат за момчето кое самите си го одбрале, единствениот излез им е во бегањето од родителскиот дом. Попуштањето на родителскиот авторитет, склопувањето на браковите без нивна согласност, иако сврзано за големи

односи. Уште од раѓањето, по начинот на исхрана, облекување и задоволување на детските желби и потреби, се акцентира разликата во држењето на родителите и роднините кон машките и женските деца. На тој начин, постепено се формира свеста за помала вредност не само на женското дете ами и на жената воопшто, и за супериорноста и надмоќноста на машкото дете.

То значи дека првенствено ставот на семејството спрема детето е зависен од неговиот пол. Со ваквиот став се солидализира и мајката и покрај тоа што и самата целиот живот ги поднесува последиците на ваквото воспитување. Женските деца систематски се навикнуваат на послушност и покорност спрема мажите. Оваа воспитна особина која тие ја стекнуваат уште од мали се должни да ја покажуваат целиот свој живот било спрема родителите, своите браќа, а покасно и спрема мажот и свекорот.

Разликата во положбата и правата на машките и женските деца најизразена е како во селото така и во градот, во нивното школување. Покрај воспитувањето и општото образование кое уште во семејството ја обележуваат положбата на жената и во ситуацијата на нејзиното натамошно школување се согледува нејзината подредена положба.

Женските деца во селото многу тешко се испраќаат во школи, во најмногу случаи нивното образование завршува со основното училиште. Особено кај муслиманското население школувањето трае до IV одделение, додека поретко тие завршуваат VIII — одделение, а понатамошното школување е права реткост. Додека учеството во разните детски општествени организации за машките деца е дозволено, па и форсирано, женските деца треба да ја конзервираат положбата на своите мајки. За натамошното школување не решаваат способностите и интелектуалните можности на детето, туку полот, а машките деца имаат

идни жртви, најдобро се потврдува со тоа што бројот на „бегалките“ од ден на ден е поголем (додека кај шиптарското и турското население оваа појава е во пораст, кај македонското население е во опаѓање). Во тој судир на родителите и ќerkите по ова прашање, ставени пред свршен, чин родителите најразлично реагираат. Некои со години не разговараат и не одат во куќата на ќerkата, а некои многу брзо се мират со ваквата положба.

„Тие кои сакаат да појдат за вереникот кој им го одбрале родителите, обично бегат со тој кого сами си го одбрале.

с. Милетино, Македонци 749.

„Многу почесто има бегалки сега поради тоа што не сакаат да појдат за тој кој им го одбрале родителите“.

с. Стримница, Шиптари 1039.

Додека бројот на бегалките кај Македонците се намалува поради тоа што родителите сè повеќе пристануваат на желбите на своите ќerки, кај Шиптарите и Турците тој број расте во последно време, детерминиран од истиот факт на неможност на родителите да ја присилат својата ќerка да склучи брак со тој со кој тие сакаат.

Додека бројот на бегалките кај муслиманското население, во споредба со предвозниот период, има тенденција на голем пораст, бројот на „грабнувања“ (момчето ја одведува девојката без нејзин пристанок и без пристанок на родителите) е многу намален.

Грабнувањата кои уште постојат, обично бргу се завршуваат со спогодба помеѓу родителите (давање големи оштети) за да се избегнат јавните скандали, така што многу ретко тие доаѓаат пред суд.

приоритет. Ваквото разбирање иде дотаму во некои семејства и да се забрани школувањето на женските деца.

„Школувањето на женските деца се смета за непотребно. До IV одделение тоа се одвива нормално, додека во погорните одделенија тие изостануваат”.

с. Шипковица, Шиптари 1537.

Женските деца многу тешко го продолжуваат школувањето.

с. Дебреше, Шиптари 1931.

„Родителите не сакаат да ги школуваат женските деца; доколку и ги праќаат, тоа значи дека се плашат од казните”.

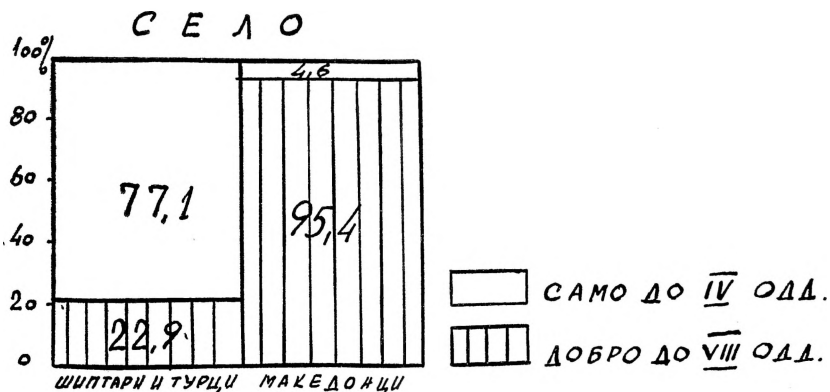
с. Топлица, Шиптари 568.

„Сега и женските деца ги школуваат исто како и машките”.

с. Пожаране, Македонци.

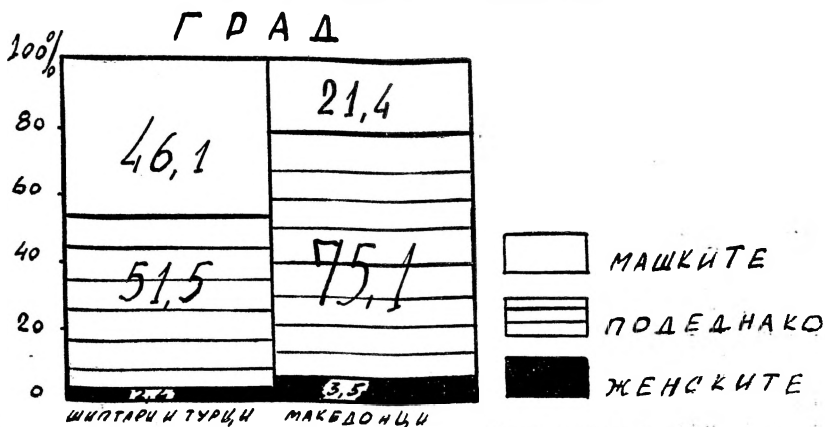
Графикон 25.

Како иде школувањето на женските деца?

Графикон 26

Кои деца повеќе се школуваат?

И покрај тоа што основното училиште кое ги опфаќа децата од 7 до 15 години е задолжително во целата наша земја, традицијата во школувањето на децата уште има голема улога. Кај муслиманското население, на пример, женските деца и на разни начини се спречени да го продолжат школувањето. Девојчиња кои со одличен успех завршиле III и IV одделение покажуваат слаб успех, поради тоа што родителите систематски им оневозможуваат да учат, за да не можат да го продолжат школувањето. Се забележува и случајот родителите да не ги пуштаат девојчињата во школо и таа постапка да ја правдаат со причини кои никако не одговараат на вистината (неколку случаи кога по недоаѓањето на женското дете во училиштето, среде школската година, родителот своето дете го декларира за ненормално, „мрднато“, и неспособно за натамошно школување). Исто така се случувало родителите, за отпуштање на своите женски деца од осумгодишното училиште, на учителите да им нуделе поткуп (дури и по 200000 динари). Во врска со тешкото школување на женските деца карактеристична е појавата на нивно свршување, односно ветување уште во III или IV одделение (на пример во селото Желино ученичка од VI одделение е продадена за 600.000 динари, со тоа кога ќе наполни 15 години да склучи див брак. Исто така и ќерка на учител во последната година на осумгодишното училиште е продадена за 400.000 динари¹⁶).

Разликата која се прави меѓу машките и женските деца нормално дека доведува до специфичен однос меѓу браќата и сестрите. Во тој однос повластената положба ја има братот, а не сестрата, обично и без оглед на нивната возраст. Разликата во авторитетот според возраста е задржана кога се однесува на самите браќа, додека за женските деца авторитетот на браќата важи без оглед на разликата во години меѓу нив. Се случува во семејството помалиот брат да може и да командува и на постарата сестра, а и сестрите често се мират со диминацијата на своите браќа.

„Поважно е старешинството според полот на браќата без оглед на нивната возраст“.

с. Речица, Шиптари 867.

с. Шипковица, Шиптари 1537.

„Постарото машко дете го има главниот збор во однос на сестрите и браќата“.

с. Стримница, Шиптари 1039.

„Иако сестрата е повозрасна, се прашува помалиот брат“.

с. Желино, Шиптари 1749.

„Важно е старешинството по старост и пол, во некои обичаи и по способност“.

с. Зубовце, Македонци 686.

¹⁶) Прегледот на поднесените пријави на родителите во три различни учебни години најдобро ги потврдува резултатите на анкетата и мненијата стекнати врз база на разговорите со разните луѓе во селата.

Инаку и во пописот од 1961 година меѓу населението без школа и со 1—3 одделенија основно училиште, се регистрирани многу повеќе жени во однос на мажи, додека со 4 одделенија основно училиште и со основно училиште многу повеќе мажи.

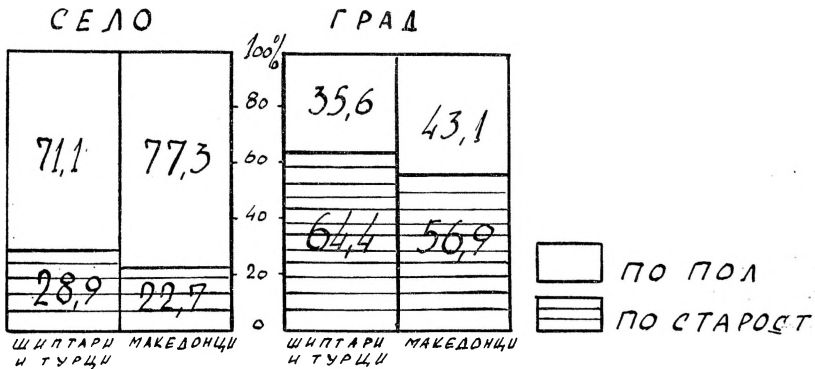
„Важно е старешинството по пол, бидејќи женските деца се сметаат како привремени членови на домаќинството”.

с. Челопек, Шиптари 2324.

„Повластената положба на браќата во однос на сестрите се губи со распаѓањето на патријархалните односи на овој терен изразено во градот.

Графикон 27.

Дали е поважно старешинството според полот или според староста?

Ако само машкото дете, според сфаќањето на патријархалната средина, го продолжува семејството и неговата традиција и ги згрижува родителите на старост, нормално е дека тоа ќе биде и наследник на родителскиот имот. Во тој поглед, разликата меѓу машките и женските деца дотолку е понагласена доколку имотот (сопственоста над средствата за прозиводство) го сочинува стожерот околу кој се движат сите напори на членовите на семејството, односно колку имотот е важен за приходите на семејството и воопшто на целокупниот семеен живот. Машкото дете не само што треба да го преземе (наследи) и да го сочува имотот туку е должно и да го зголеми. Оттука големата разлика во правата на машките и женските деца. Спротивно на позитивно-правните прописи, женските деца родителите ги ограничуваат во наследните права, а вкоренетите обичаи доведуваат до тоа самите сестри, без оглед на својата материјална состојба да се одрекнуваат во полза на своите браќа.

„Задржан е обичајот машките деца повеќе да наследуваат”.

с. Вејце, Шиптари 637.

„Женските деца и самите им го оставаат имотот на своите браќа. Подеднакво наследување доаѓа предвид само по смртта на родителите и само во случај на влошување на односите меѓу браќата и сестрите”.

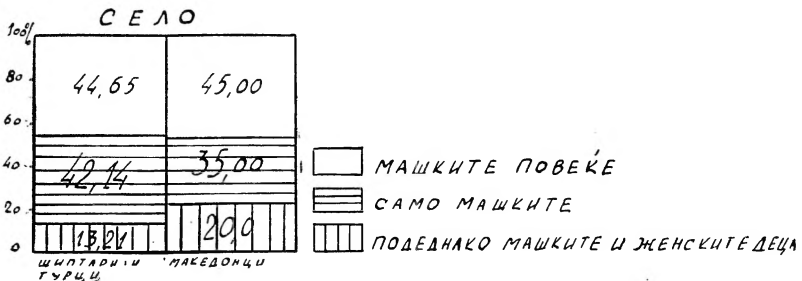
с. Шипковица, Шиптари 1537.

- „Наследството им останува на синовите, ќерките добиваат свадбена спрема”.
с. Брвеница, Македонци 733.
- „Повеќе добиваат машките деца, ретко и женските деца колку машките”.
с. Горно Палчиште, Шиптари 683.
- „Женските деца доброволно се откажуваат од наследството”.
с. Речица, Шиптари.
- „Женските деца се откажуваат во полза на машките”.
с. Галате, Македонци, 420.
- „Сега земаат и женските деца дел само со караница. Понапред се откажувале за да имаат „чекало и пракало” во куќата на братот”.
с. Вруток, Македонци 749.
- „Кај нас нема ни еден случај да наследило женското дете”.
с. Милетино, Македонци, 749.
- „Вообичаено е машките да наследуваат, женските само ако сакаат, а во последно време сè повеќе сакаат”.
с. Стенче, Македонци 609.
- „Женските деца се откажуваат од наследството. Поради тоа што примаат наследство, браќата повеќе не ги примаат во куќата”.
с. Челопек, Шиптари 2324.

Старите прописи на верското право кое на жената не ѝ го признаваат правото на наследување, има длабоки корени во свеста на луѓето како од редовите на шиптарското, турското, така и на македонското население (разликата е минимална).

Графикон 28.

Кој ги наследува родителите?

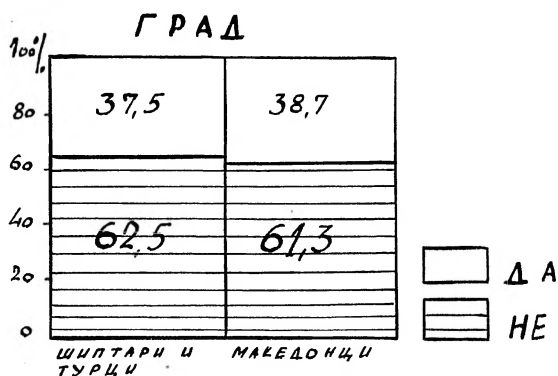

Во градските услови за живеење, во редовите на работничките и службеничките семејства, главен извор на приходите не е имотот (соопственоста над средствата за производство) ами заработувачката која е плод само на сопствените раце — доколку и имаат некоја сопственост, таа повеќе е наменета за лична потрошувачка (лична сопственост), не како средство за производство. Во ваквите семејства имотот не е единствената и најважната врска меѓу членовите на семејството, па оттука и изменетиот однос меѓу родителите и децата.

Семејните должности сè повеќе отстапуваат место на правата на поедините членови. Животната перспектива на децата не е во наследувањето на имотот, туку во нивното стручно образование. Но, и покрај елементите на современото семејство кои се запазуваат во градот, разликата во наследувањето на имотот уште упорно се задржува иако не во така остра форма како во селото. И во градот како и во селото, во овој поглед нема голема разлика меѓу различните национални групи.

Графикон 29.

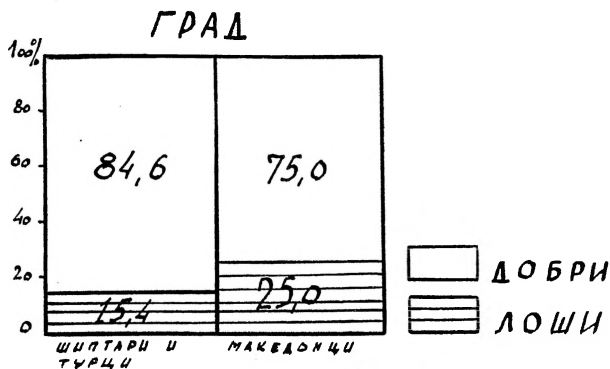
Дали вашите родители подеднакво ги наследиле машките и женските деца?

Разликата меѓу машките и женските деца во поглед на наследување имотот на родителите, ни во градот не доведува до некое осетно влошување на односите брат-сестра, најчесто поради тоа што и самите женски деца се мират со таквата ситуација која ја сметаат како единствено нормална.

Графикон 30.

Во случај да не сте ги наследиле подеднакво какви се односите меѓу браќата и сестрите?

Без оглед на тоа како дошло до склучување на бракот (дали жената е рамноправен субјект или само објект во однос на својот иден брачен другар), брачните односи воглавно ја формираат и ја истакнуваат положбата на мажот. Жената има подредена положба воглавно повеќе ако уште во почетокот е изразена нејзината подреденост, што впрочем е многу честа ситуација. Незаштитената економска положба на жената и вкоренетото сфаќање за супериорноста на мажот ја принудува жената на покорност кон мажот, некогаш и без оглед на тоа дали е домаќинка, работничка или службеничка, дали живее в град или в село. Жените не смеат отворено да им приговараат на мажите, да истакнуваат спротивно мислење (особено кај шиптарското и турското население и во селото и во градот) бидејќи тоа би значело нарушување на авторитетот на мажот.

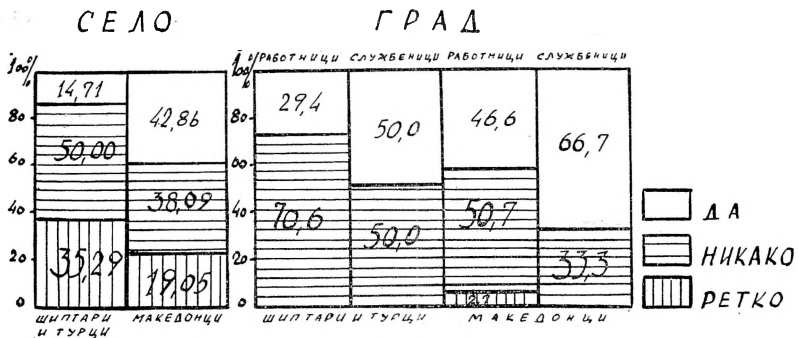
„Жената може да му пригорори на мажот само ако тој зависи од неа“.
с. Врпчиште, Турци 1537.

„Во последно време жените почнале сè повеќе да им приговараат на своите мажи. Ваквата постапка старите ја ословуваат велејќи дека мажите станале жени, а жените мажи“.

с. Шипковица — Шиптари 1537.

Графикон 31.

Дали жената смее јавно да му приговара на својот маж да истакнува спротивно мислење?

Нема сомневање дека во регулирањето на внатрешно семејните односи се чувствува големото влијание на традицијата.

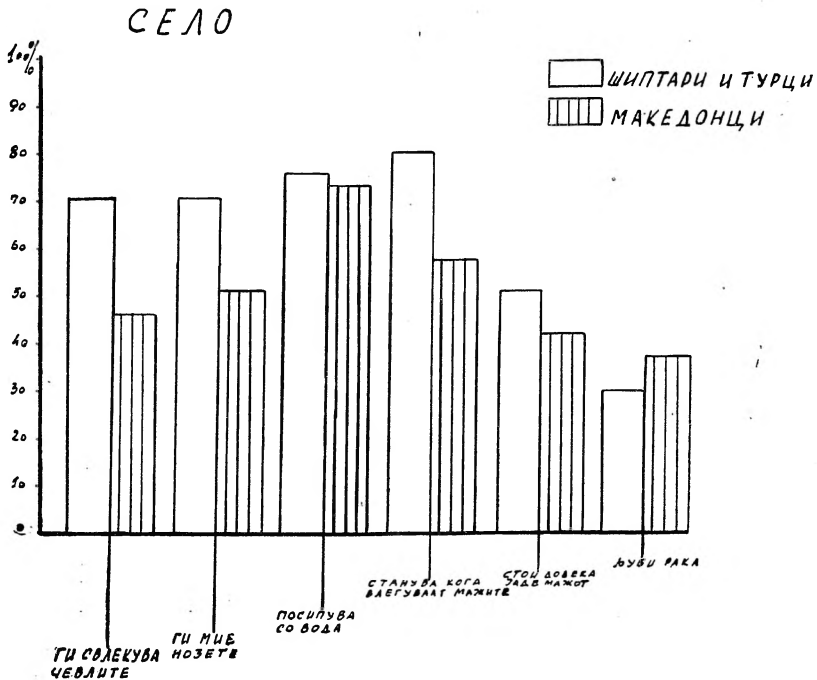
Но поимот рамноправност на мажот и жената претпоставува и двајцата да ја признаат рамноправноста како база за бракот, и ако тоа

фактички не е така, никакви судски и правни мерки не можат да ја осигураат. Позитивно-правните прописи ги регулираат и ги даваат основните насоки и во поглед на носителот на авторитетот во семејството, но традицијата, обичаите и во овој случај имаат поголема сила од законските одредби и понатаму го утврдуваат авторитетот на мажот во семејството. Оттука вкоренетите сфаќања дека авторитетот на старешината, односно мажот, го држи семејството, дека семејството е дотолку постабилно, доколку авторитетот на мажот во него е поголем.

Статистичката обработка на неколку прашања кои се релевантни за проблемот на авторитетот на мажот, односно за подредената положба на жената во однос на мажот (иако се работи за формално исказување на женската подреденост), ја покажува следнава ситуација во Полог.

Графикон 32.

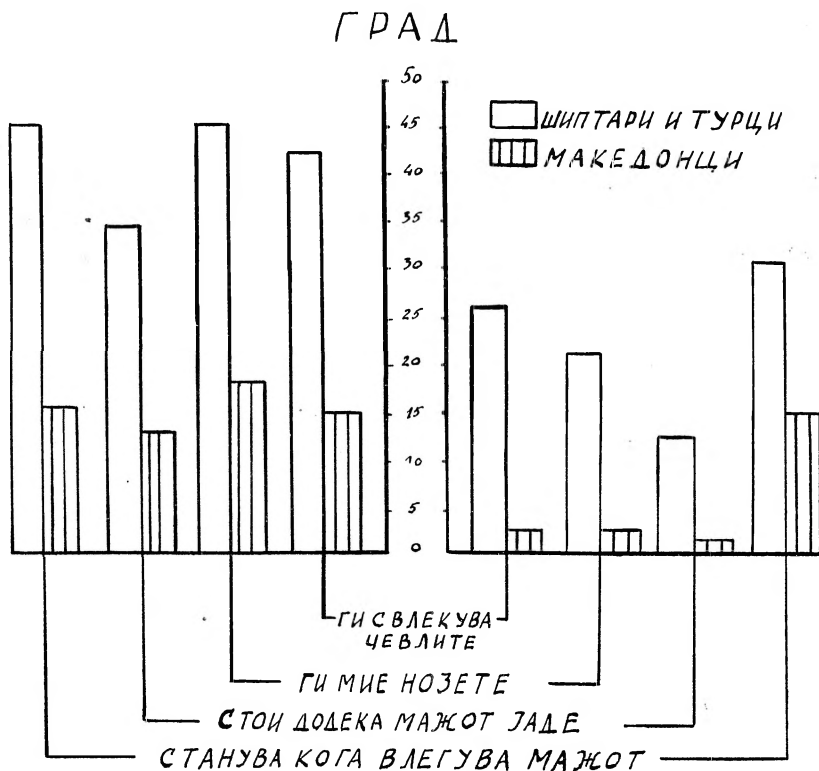
Како се изразува понижувачката положба на жената во однос на мажот?

И во градот овие обичаи се присутни, иако постојат очигледни разлики внатре во разните етнички и професионални групи.

Графикон 33.

Како се изразува понижувачката положба на жената
во однос на мажот?

Некои од овие постапки би можело да се правдаат со објективните услови кои постојат во селската средина (посипување со вода), но во најголем број случаи ваквото поведење произлегува од сфаќањето дека жената треба да му е потчинета на мажот, дека подобро е да го трпи притисокот на мажот, кој се изразува во таква форма, отколку да дојде во сукоб со него. Интересно е дека ваквиот однос на потчинетост спрема мажот се смета како израз на нејзината љубов и респект спрема мажот. Честопати, в село, луѓето беа индигнирани од самото поставено прашање кое наведените работи ги формулира како знакови на потчинување на жената. Во одговорите, особено кај муслиманското население, овие обичаи се третираат како докази на женината љубов, па ако таа не се манифестира на тој начин, значи дека ја нема. Ваквиот менталитет го сретнуваме и в град. Сепак, промените во општествената положба на жената (поготовото економската) успеваат да ги рушат традициите, да ги поткопуваат старите односи и изворите на авторитетот.

„Мојата жена станува кога јас доаѓам дома. Тоа е почитување, а почитувањето не значи подреденост”.

Тетово, работник, Турчин.

„Кога жената зависи од мене, треба строго да ме почитува”.

Тетово, работник, Шиптар.

„Ако му ги мие нозете, ако го посипува со вода, тоа значи дека жената го почитува мажот”.

Тетово, работник, Шиптар.

„Со искажување на овие работи му се прави чест на мажот”.

Гостивар, работничка, Македонска.

„Откако почнав да работам, престанав да му ги свлекувам чевлите на мојот маж”.

Тетово, работничка, Македонка.

„Извесно почитување спрема мажот, кое се манифестира со овие работи кои ги врши жената, е неопходно.

Тетово, службеник, Шиптар.

„Колку и да сакам да му правам чест на мојот маж, немам време за такви работи”.

Тетово, службеничка, Македонец.

Од друга страна и во селото, кое уште многу цврсто ги држи патријархалните односи, под влијанието на новото време, постепено но сигурно, може да се следи опаѓањето на знаковите на достоинство и репрезентација со кои се обележува авторитетот на мажот.

„Ако жената не му ги чини на мажот сите овие наведени услуги, тоа значи дека авторитетот на мажот попуштил”.

с. Вејце, Шиптари 637.

„Сега мажот повеќе не ја тера жената да го собува или да му ги мие нозете, сега тие се рамноправни”.

с. Горно Палчиште, Шиптари 683.

„Авторитетот на мажот попуштил, се гледа и по тоа што се советуваат со жените за купување на некои покрупни работи”.

с. Речица, Шиптари, 867.

„Авторитетот попуштил во голема мерка. Сепак, мажот се смета како поискусен и позаслужен во семејството”.

с. Шипковица, Шиптари 1537.

„Дека авторитетот на мажот попуштил се гледа по тоа што тој многу повеќе се консултира со жената, а и нејзината положба не е толку понижувачка”.

с. Струмница, Шиптари, 1039.

„Жените почнале да одат на пазар, по посети, без да ги прашуваат мажите, а тоа значи дека нивниот авторитет попуштил”.

с. Дебреше, Шиптари 1391.

„Жените не ги служат и не ги слушаат мажите како понапред, авторитетот на мажите слабее од ден на ден.

с. Зубовце, Македонци 686.

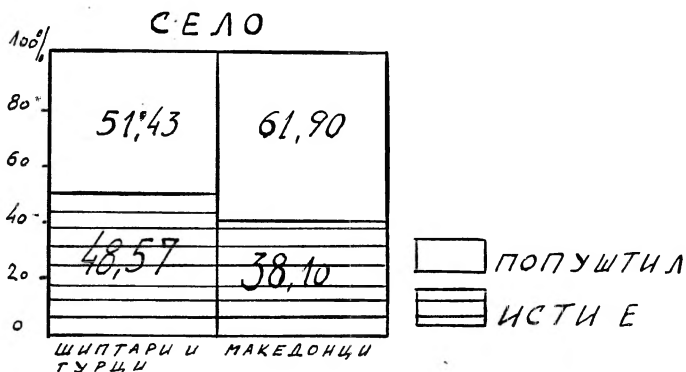
„Авторитетот на мажот многу попуштил. Се гледа по тоа што сега жената може да го прекорува мажот. Порано и да работел погрешно, жената не смеела ништо да му каже”.

с. Волковија, Македонци 588.

Во која мерка дошло до распаѓање на семејната хиерархија, колкав е обемот на промените на авторитетот на мажот под притисок на промените во целокупниот општествен живот, може да се види од следниот графикон:

Графикон 34.

Дали авторитетот на мажот попуштил?

Тенденцијата за укинување хиерархијата во семејството и понижувачката положба на жената е очигледна, но рамноправноста меѓу мажот и жената сепак останува морален закон кој допрва треба да се реализира. Натомошното егзистирање на авторитетот на мажот во семејството автоматски повлекува нееднаквост во положбата на жената, женска подреденост.

Ако појдеме од изложениот материјал и од изворот и начините на формирање на авторитетот, можеме да констатираме дека во ова подрачје паралелно егзистираат повеќе форми на семеен авторитет.

Покрај авторитетот на старешината на семејството што е битна карактеристика на семејната задруга (во овие задруги постои дуплирање на авторитетот на старешината на задругата и авторитетот на мажот), постои авторитет на мажот на инокосното селско семејство (тој е многу сличен со авторитетот на старешината на задругата), додека во работничките и службеничките семејства во градот има најголеми промени во поглед на авторитетот на мажот, во нивните редови покрај правната сретнуваме и фактичка еднаквост на брачните другари¹⁷⁾.

¹⁷⁾ Колку авторитетот на мажот во патријархалните средина се базира врз при-

Во патријархалната средина женските деца, воспитани уште од мали во духот на покорување спрема постарите, со мажење должни се да ја покажуваат таа особина, особено во односот кон свекорот и свекрвата — подреденоста уште повеќе доаѓа до израз кога брачниот пар е со родителите на мажот што е најчест случај. Покрај мажот, свекорот, кој е старешина во домаќинството, стои неговата жена која е авторитет за сите други жени во домаќинството. И покрај тоа што рангот на мајката, односно свекрвата не е ист со рангот на мажот-старешината, па дури и на другите мажи, неоспорно дека нејзината власт над другите жени, особено над снаите, е многу голема. Ако на ова уште се додаде дека во ваквата средина, приврзаноста меѓу младиот брачен пар не е од интимна природа, дека таквата приврзаност ретко може да доведе до ривалитет меѓу свекрвата и снаата, јасно е колку снаата е зависна од свекрвата. Не само што снаата им е подредена на свекорот и на свекрвата, туку таа обично е принудена да им се потчини и на другите членови на семејството, така што во семејната хиерархија таа обично го зазема последното место.

„Снаата е најниска во ранг, нејзе може секој да ѝ заповеда”.
с. Горно Палчиште, Шиптари 683.

„Свекрвата игра улога на заповедник во однос на снаата. Има чести случаи кога свекрвата се меша дури и во најинтимните брачни односи на младиот брачен пар”.

с. Шипковица, Шиптари 1537.

„На снаата ѝ заповеда од најстариот па до најмладиот член на семејството”.

с. Желино, Шиптари 1749.

Положбата на снаата во семејството повеќе не е таква како пред војната. Таа повеќе е почитувана од сите и не трпи толку понижување.

с. Галате, Македонци 420.

„Додека е жив свекорот, снаата особено мора да ѝ е потчинета на свекрвата, по неговата смрт почнува таа да командува”.

с. Зубовце, Македонци 686.

ватната сопственост може да се види и од нејзиниот став спрема мажот кој не поседува неподвижен имот.

Во колку мажот по женидбата оди на имотот на својата жена (тоа значи само дека тој нема имот оди „домазет”), тој е многу потценуван, нема никаков „престиж” во селото”.

„Домазетот е нем во куќата на жената”.

с. Горно Палчиште, Шиптари 683.

„Домазетот нема никаков авторитет”.

с. Речица, Шиптари 867.

„Ако мажот нема имот, тој е зависен, во куќата на жената не може сладок леб да јаде”.

с. Врапчиште, Турци 2096.

„Десет машки деца да имам, ниедно не би дал домазет”.

с. Вруток, Македонци 513.

Притисокот на средината кон „домазетот” е толку јак што тој најчесто, за да има мир, ја продава куќата на жената и прави друга па макар и формално да се знае дека е негова.

с. Теарце, с. Шипковица.

„Уште снаата треба да ги слуша постарите, но од тоа произлегуваат многу судири во семејството.

с. Волковија, Македонци 588.

„Односот меѓу снаата и свекрвата е добар само ако снаата ѝ е потчинета на свекрвата”.

с. Новаке, Шиптари 223.

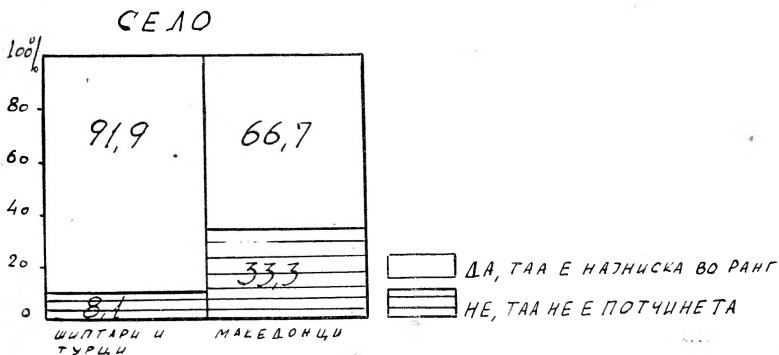
„Има случаи кога свекрвата ѝ држи сè под клуч на снаата”.

с. Вратница, Македонци 1371.

Покрај другите важни фактори, доминантната положба на свекрвата во однос на снаите веројатно дека претставува компензација за нејзината подредена положба уште како женско дете, како сопруга, и како снаа спрема постарите членови во семејството, мажи или жени. Поправо дури кога станува свекрва, на жената ѝ се пружа можност да стане авторитет во куќата и таа можност таа ја ползува конзервирајќи ја подредената положба на жената со притисок над снаата кој може да биде појак и од притисокот кој го вршат машките членови на семејството.

Графикон 35.

Каков е односот меѓу снаата и свекрвата, дали снаата е најниска во ранг?

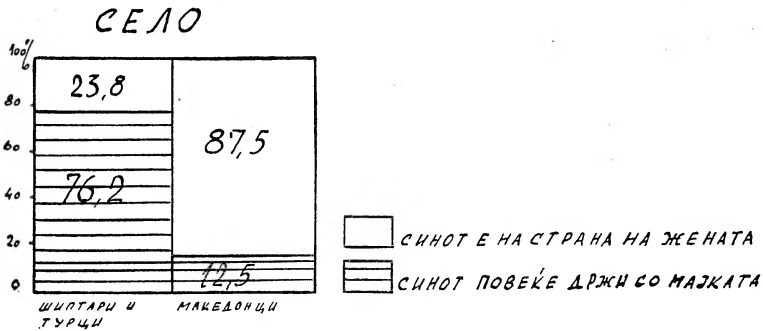
Како и во секој однос што го сочинува повластено и потчинетото лице, и во односот снаа свекрва доаѓа до тешкотии, судири кои некогаш можат да бидат и многу остри. Конфликтот меѓу снаата и свекрвата кој резултира или од незадоволството на свекрвата од работата и држењето на „придојдената”, или од побуната на снаата спрема стариот ред во куќата, го принудува синот да зазема одреден став. Држењето на мажот во овој конфликт покажува голема приврзаност кон мајката кај муслиманското население и исто така голема приврзаност на мажот кон жената кај македонското население, што и се поклопува со произразитата тенденција на одвојување на младите брачни парови од родителската куќа, која постои во редовите на ова население.

Во случај на непослушност на снаата доаѓа до развод на бракот без обзир на чувствата на синот, мажот”.

с. Чергане, Шиптари 3183.

Графикон 36.

Какво е држењето на синовите во конфликтот снаа — свекрва?

„Повеќе се почитува мајката — „жена може секоја да биде, додека мајка не може”.

с. Форино, Шиптари 2017.

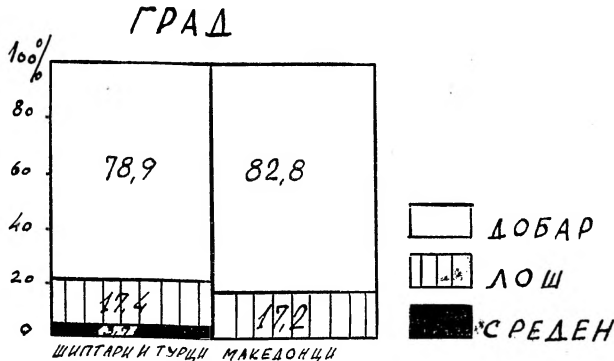
„Синот повеќе е уз жената отколку уз мајката, затоа кога се запослува тој во град, си ја зема и жената”.

с. Волковија, Македонци 588.

И во градската средина, во променети услови за живеење, во семејството авторитетот на мајката, свекрвата, уште се одржува. Одржувањето на тој авторитет чиј корен сега треба да го бараме и во тоа што таа повеќе е потребна (грижа за домаќинството и децата, поготово ако жената работи) — доведува до одржување на добри односи меѓу снаата и свекрвата.

Графикон 37

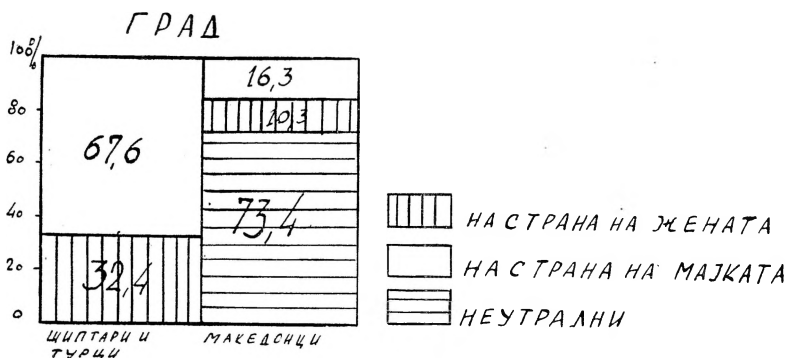
Ако живеете со родителите каков е односот меѓу снаата и свекрвата?

Постоењето на ваквите односи (во мнозинството добри) меѓу снаата и свекрвата и во градот во многу се зависни од држењето на мажите во конфликтот снаа-свекрва. Снаата, ни во градот, не може потполно да се потпира на подршката на својот маж во нејзината борба за освојување на подобра позиција. Мажите повеќе се наклонети кон мајките или заземаат неутрален став отколку што се на страна на жените, што значи дека во борбата за потполно ослободување од туторството на свекрвата жените малу се подржани (охрабрени) од своите мажи. Графиконот покажува колку непокорноста на синот спрема мајката пораснала во градот во редовите на муслиманското население, а исто така колку многу е присутен неутралниот став (доказ на немоќ од страна на синот во тој конфликт — „меѓу два огна не знам како да застанам“ — работник) кај македонското население во градот Тетово.

Графикон 38.

Каков е ставот на синот во конфликтот снаа — свекрва?

Отварањето на индустриски претпријатија, поголемото просветно и културно ниво во градот, ги создаваат најважните предуслови за еманципацијата на македонската, шиптарската или турската жена. Но, во реализирањето на таа еманципација многу често тие се спутавани од патријархалните норми на општествениот живот, чиј интензитет на делување зависи како од националната така и од школската спрема на членовите на семејството во кое таа живее.

Релативно малиот број на жени со постојан работен однос (особено кај муслиманското население), нивното ниско културно ниво наведено од минатото, како и општите економски прилики на овој крај, на разни начини влијаат на успорување темпото на нивната еманципација односно трансформација на семејството.

И покрај постоењето на многу сличности во семејните односи и семејниот живот воопшто, во селската средина се наметнува натамошно диференцирање на семејството според општествените групи. Неоспорно дека во селската средина наведените елементи имаат големо влијание врз формирањето и функционирањето на семејните односи и овозможуваат нивно подетално обликување.

Врз база на наведениот материјал можеме да констатираме дека патријархалното семејство во Полог не претставува хомогена појава туку се појавува во два облика:

- а) „чисто, „стабилно“ патријархално семејство задржано кај муслиманското население
- б) „умерено“ — патријархално семејство, кое го опфаќа семејниот живот на македонското население.

Современото семејство во Полог (доминира во градот), за разлика од патријархалното кое веќе е изградено, постепено се формира во склад со старите и новите општествени правила. Позитивното законодавство и јакнењето на индустријата имаат особено длабоки последици за градскиот живот воопшто, а посебно врз семејните односи во него. Оттука искоренувањето на многу предрасуди, појавата на нови сфаќања и изедначувањето на постапките во семејниот живот кај неговите различни етнички општествени групи.

Обработката на целокупниот материјал и одбраните индикатори овозможуваат современото семејство во Полог да се подели на два облика:

- а) работничко семејство
- б) службеничко семејство¹⁸⁾

Во градската средина каде последиците на индустријализацијата, урбанизацијата и позитивно-правните прописи многу подиректно се чувствуваат, националните особености ја губат својата значајна улога во регулирањето на семејните односи и го отстапуваат местото на други елементи (промена во структурата на населението според занимањето, школската спрема, квалификација, итн.). Оттука иде и оправданоста на

¹⁸⁾ Не би смеело да се тврди дека со работничкото и службеничкото семејство се исцрпуваат појавните облици на семејството во градот во Полог. Секако дека натамошни истражувања би можеле да доведат до утврдување и на други облици (селско-работничко, како преодно, занаетчиско (од вкупниот број активни лица 1961 г. 4, 6% во Полог се занаетчии, 10,8 итн.) што ќе треба да биде предмет на посебно испитување, но засега како форми на современото семејство во Полог ќе бидат, третираани само наведените две.

поделбата на семејството на работничко и службеничко. — Со тоа не се тврди дека градскиот живот наполно ги отстранува националните разлики туку дека само придонесува постепено да се укине нивното влијание врз семејниот живот. — Воедно, натамошното развивање на тој процес секако дека ќе доведе и до нивелација на овие форми на семејниот живот како и на сите наследени семејни вариетети. Но, засега диреференцијата меѓу работничкото и службеничкото семејство во Полог има свое оправдување.

Пред сè, со оглед на стартната основа на ова подрачје (степенот на развитокот на производните сили, кој социјалистичката револуција го затекнала), релативно големиот број на индустриски работници е од скорашна дата. Индустриските мануелни и немануелни работници се новајлии, тие ја сочинуваат првата генерација на работници, многу ретко втората генерација.

— Најзначајните индустриски објекти како хидроенергетскиот систем Маврово, хромниот комбинат во Јегуновце „Југохром“, текстилниот комбинат Т-Ц. „Мерџан“, фабриката за силикати, па и други се подигнати во повоениот период.

Додека работниците обично се новајлии, службениците повеќе се градски староседелци, што се одразува на нивниот семеен живот.

Од друга страна не е без значење и околноста што земјоделието е постојан извор од кој индустријата ја црпи работната сила. Поминувајќи од аграрна дејност во индустриска дејност, оваа работна сила со себе носи многу белези, обичаи и работни навикки кои ги стекнувала долго време во селската средина. Затоа, влијанието на заостанатата рурална средина со сите нејзини негативни последици врз семејниот живот на работничките семејства се чувствува и веројатно дека уште долго ќе се чувствува.

Затоа, во работничкото семејство наоѓаме современи елементи споени со извесни елементи на патријархалност, па некогаш тоа е современо само од социолошко гледиште додека во меѓусебните односи на своите членови тоа останува патријархално (на пример, во односите маж-жена, родители-деца итн.). Иако разликите меѓу работничкото и службеничкото семејство со развитокот на социјализмот постепено се намалуваат, со оглед на понатамошниот трансфер на населението од аграрните во неаграрни дејности, сепак нивната присутност за сега им дава посебни белези. Покрај нивното правно изедначување овие карактеристики го оневозможуваат нивното фактично изедначување.

Стручните и школските квалификации на работниците во неразвиените краишта — како што е и Полог — доведуваат до помали приходи во работничките семејства во однос на службеничките, што исто така ја оправдува разликата меѓу овие форми на семејниот живот¹⁹⁾.

¹⁹⁾ Наведените разлики меѓу службеничките и работничките семејства не се сретнуваат во индустриски развиените центри во нашата земја, па таму би можело да се зборува за единствено работничко-службеничко семејство.

Ене како Р. Петровиќ непосредно пред војната ја опишува положбата на Шиптарите во Полог: „Сточарството, земјоделството и работата за надница се главни

VI ПАРАЛЕЛНО ПОСТОЕЊЕ НА РАЗЛИЧНИ ОБЛИЦИ НА СЕМЕЈСТВО

Досега изложениот материјал ни овозможува да констатираме дека во Полог не постои еден единствен тип на семејството туку два основна типа кои имаат четири појавни облици (натамошно проучување би довело и до утврдување на повеќе семејни вариетети). Паралелно, во Полог постојат овие облици на семејство:

службеничко
работничко
„умерено“ патријархално
„чисто“ патријархално

Низ овој просек облиците на семејството во Полог се распоредени, од најниското „чисто“ патријархално кон „умерено“ патријархално, преку работничкото до службеничкото семејство како најразвиен облик на современото семејство.

Првите два облика, особено првиот, се преземени од минатото и живеат меѓу селаните. Спротивно на овие облици е правото современо семејство, кое се ослободува од земјата и традициите врзани за неа. Во социолошка смисла ни современото семејство не ни се јавува во единствен облик туку се диференцира на работничко и службеничко.

Според добиените податоци и одбраните индикатори ни овие форми на семејството не сочинуваат, вистинско во права смисла на зборот, современо семејство. Тоа може да се види и по тоа што принципите на современото семејство, доследно и во целина, не се спроведуваат, особено кога се бара фактичко признавање рамноправност на двата пола. Тоа значи дека формирањето и развитокот на современото семејство не зависи само од степенот на индустријализацијата туку и од културното и историското наследство.

И фактот што муслиманското население (Шиптари и Турци) по обликот на семејниот живот го наоѓаме на најниската точка со оглед на развојните етапи на семејството, од една страна произлегува од тоа што тие претежно го сочинуваат селското население (74,2%), а од друга страна произлегува од нивната вековна културна заостанатост, традицијата, обичаите и навиките во начинот на живеење. Земено во целина, во зависност од досегашното стапало на развитокот на производните сили и од социјалистичките општествени односи, може да се рече дека шиптарското и турското население во Полог постигнувало вонредни резултати. Додека во предвоениот период Шиптари и Турци, речиси, не се сретнувале како индустриски или културно-просветни работници,

занимања на шиптарското население. Само многу мал, готово незабележителен дел, се занимава со трговија низ Гостивар и Тетово. Поправо тоа е реткост. Меѓу тие кои одат на печалба, се случува најчесто и поединците да се задржуваат како трговци во други краишта. Во интелектуалните занимања ги нема никако. Школата и описменувањето меѓу нив досега многу малу навлегле. Во тој поглед се на ниско стапало. Затоа, во многу е крива и околноста што биле присилени наставата да ја следат на јазик за нив туѓ, кој тешко можеле да го учат, наместо на својот јазик. Р. Петровиќ: Полог, стр. 25).

сега се забележува не само нивното бројно зголемување, ами и подобрување на нивната квалификационца структура и забележителни успеси на културно-просветно поле²⁰). Во повосениот период постојано се преземаат озбилни мерки, во вкупниот број на запослени да се обезбеди учеството на сите националности, пропорционално со нивниот број. Од постојните податоци може да се види дека индексот на запослување е поголем кај шиптарското и турското население, отколку кај македонското население, што е оправдано со оглед на нивната бројна застапеност на оваа областа.

Ако се анализираат податоците за запослените лица, ќе се види дека структурата особено е неповолна кај Шиптарите и Турците кои најчесто се запослени како обични работници. Но, треба да се има предвид дека се работи за стручни квалификации кои возрасната генерација не можела да ги постигне поради објективни услови (како општествени така и политички) во минатото, додека младата генерација со крупни чекори се здобива со потребните квалификации.

Исто така за време на ова испитување јасно се забележува дека прогресивните процеси кои ги покренале индустријализацијата и промената на општествените односи со сите свои последици многу придонеле за промената на структурата на семејството и односите во него кај шиптарското и турското население.

Социјалистичките општествени односи развиваат многу јаки општествени сили кои делуваат во правец на изедначување на семејните облици. Но, на нееднаква подлога, развојниот процес не ги опфаќа рамномерно сите места, па оттука и диферентните резултати кои тој ги дава.

Може да се уочи дека поранешните облици на семејството уште имаат значајно влијание врз семејниот живот. Од една страна тие делуваат како израз на недоволно развиеното стопанство, особено на неговиот аграрен дел, а од друга страна, како резултат на долговременските демографски процеси кои во релативно краток временски период не можеле да се изменат.

Меѓутоа, неоспорен е фактот дека семејството во Полог интензивно се менува и ги напушта патриархалните позиции. Во таа смисла присуството на заостанатите и примитивните појави покрај напредните, современите, не можат поинаку да се третираат освен како динамично и прогресивно менување на семејството.

Како што една индустриски развиена земја на друга послаба ѝ ја покажува сликата на својата сопствена иднина („индустриски поразвиената земја ѝ ја покажува на помалку развиената земја само сликата на нејзината иднина — Маркс), можеме да речеме дека и во Полог современото семејство ја дава сликата на понатамошниот развој на патриархалното семејство дека во најнискиот облик на патриархалното семејство се согледува минатиот живот на современите и идните облици на семејството.

Л И Т Е Р А Т У Р А

I

1. Арко Нико и Андрија Таубер — Младината југословенска и бракот во Словенија, Социологија, бр. 1—2, 1963.
2. Бакиќ д-р Војислав — Семејството и семејноправните односи во Југославија, Белград, Савремена администрација, 1960.
3. Бонаќ д-р Владимир — Типови на југословенското семејство, Рад, Блеград, 1957.
4. Бонаќ д-р Владимир — Разводите во Југославија, Социјална политика, година VI, 1956.
5. Богишиќ Валтазар — За формата наречена инокостика во селското семејство на Србите и Хрватите, Белград 1884.
6. Брезник д-р Душан — Диференциран фертибитет кај населението на Југославија спрема школската наобразба, Социологија, 2—3, 1959.
7. Брезник д-р Душан — Типологија и домаќинствата и семејствата во класификациите на пописот од 1953 година. Советување за примената на статистиката во социолошките истражувања, Белград, 1958.
8. Бичаниќ д-р Рудолф — Типови на мешовити селско-работнички семејства со оглед на приходите, Социологија 1, 1959.
9. Бебел Аугуст — Жена и социјализам, Рад, Белград, 1958.
10. Буриќ Оливера — Некои основни елементи на современата социологија на семејството, Гледишта, бр. 5, 1961.
11. Буриќ Оливера — Годиците за склучување брак и раните бракови во Југославија — Социологија, бр. 1—2, 1963.
12. Буриќ Оливера — Мислењата на работничката младина за бракот и најповолните години за склучување брак, Социологија, бр. 1—2, 1963.
13. Буриќ Оливера — Влијанието на запосленоста на жената врз семејството, Социологија, бр. 2, 1961.
14. Буриќ Оливера — Современото америчко семејство, Гледишта, бр. 1, 1962.
15. Вукосављевиќ Сретен — Писма за села, Савремена школа, Белград, 1962.
16. Димитријевиќ Јован — Причините за разводи, Рад, Белград, 1959 г.
17. Драгиќ д-р Милорад, Воспитување за брак, Рад, Белград, 1959.
18. Гурановиќ д-р Саша — Жената во работен однос, Напријед, Загреб, 1960.
19. Енгелс Фридрих — Потеклото на семејството, приватната сопственост и државата, Маркс—Енгелс, Изабрани дела, книга друга, Белград, 1960.
20. Ерлих Вера — Транформацијата на семејството, Напријед, Загреб, 1964.
21. Зечевиќ Ангелка — Средношколците и нивните ставови спрема бракот, Социологија, бр. 1—2, 1961.
22. Караќиќ Вук — За општеството, Избор на социолошки текстови, Белград, 1964.
23. Костиќ д-р Цветко — Облици на нашите семејства, Гласник на етнографскиот институт, САН VII, 1958.
24. „ „ „ За авторитетот во семејството — Гласник на етнографскиот институт, САН IX—X, 1960—61.
25. „ „ „ Вариетети на нашето селско семејство, Наша стварност, бр. 11—12, 1956.
26. „ „ „ Социолошкото проучување на селските и семејните заедници во СССР, Наша стварност, бр. 4, 1963.
27. „ „ „ Бор и околина, Белград, 1960.
28. „ „ „ Селаните индустриски работници, Белград, 1955.
29. Красниќи д-р Марк Современи општествено-географски промени на Косово и Метохија, Приштина, 1963.
30. Кулишиќ Шпиро — Траговите на архајчната родовска организација и прашањето на балканската словенска симбиоза.
31. Мацура Д-р Милош — Населението и работната сила, Белград, 1957.
32. „ „ — Структурата и развојните тенденции на домаќинствата и семејството во Југославија, општеството и воспитувањето, Белград, 1958.

33. Брезник д-р Душан — Домаќинствата и семејствата во пописот на населението 1953, Статистичка ревија, бр. 3, 1959.
34. Маркс, Енгелс, Ленин — За воспитувањето и образовањето, Култура, Скопје 1963.
35. Милиќ Војин — Склучувањето и разводите на бракот спрема занимањето, Статистичка ревија, бр. 1, 1957.
36. Миљовска Деса — Семејството, воспитанието и работата со родителите, Детето, наша грижа, Скопје, 1960.
37. Мирковиќ д-р Александар — Штетата на раните бракови, Белград, 1958.
38. Митровиќ Митра — Положбата на жената во современиот свет, Белград, 1960.
39. Младеновиќ др- Марко — Семејството и семејните односи, Белград, 1963.
40. „ Разводите — Белград 1964.
41. „ Од патријархално до социјалистичко семејство, Социјална политика, бр. 1, 1961.
42. Мајиќ д-р Ангелина — Психичката зрелост за брак, Белград 1958.
43. Најденовски Кузман — Тетово во минатото, Тетово, 1964.
44. Николиќ Видосава — Српската семејна задруга во Метохиските села, Гласник на етнографскиот институт, VII, 1958.
45. „ Општеството и воспитувањето, Белград 1958.
46. Петровиќ д-р Рудолф — Полог, антропогеографски приказ, Загреб, 1942.
47. Петроска Блага — Класиците и марксизмот за бракот и семејството, Култура, 1962.
48. „ Проблемите на семејствата и родителите во заостанатите слески населби (околината на Тетово) — кореферат на советувањето за работата со родителите, Белград 1961 г.
49. „ Местото и улогата на жената во семејството и општеството (резултати на пробното анкетирање извршено во Скопје), Просветена жена, април 1964 г.
50. Поповиќ д-р Васил — Задругата. Историска расправа, Белград, 1921.
51. Пешиќ Загорка — Моралната проблематика на односот меѓу мажот и жената, Белград, 1956.
52. „ Судирот меѓу старото и новото во бракот и семејството, Белград 1958.
53. Пуриќ Зорана — За општествената положба на жената в село — Социологија, бр. 3—4, 1953.
54. Потрч д-р Жеже — За бракот и семејството — Филозофски преглед, бр. 2, 1957.
55. Пушиќ д-р Еуген — Семејството и општествените служби, Наша стварност, бр. 11—12, 1956.
56. Рибар Велко — За бракот и семејството, Белград, 1956.
57. „ Родителите и децата, Белград, 1957.
58. Сејфула Кемал — Сојузот на комунистите на Југославија и националните малцинства, Скопје, 1960.
59. Селишчев А. — Полог и неговото бугарско население, Софија, 1929.
60. Силајчиќ д-р Алија — Разводите како општествен проблем, Преглед, бр. 9, 1960.
61. Станојчиќ д-р Илија — Перспективата и моралната улога на семејството во социјализмот, Наша стварност, бр. 11—12, 1955.
62. „ Тенденциите на развитокот на семејството кај нас, Наша стварност, бр. 9, 1959.
63. Стојановиќ Светозар — Етничкиот аспект на бракот и семејството денеска, Наша стварност, бр. 10, 1956.
64. Ступар Михаило — Семејството во социјализмот, Социјална политика, бр. 7—8, 1959.
65. Супек Руди — Психологијата на работната акција, Белград, 1963.
66. Испитување на јавното мнение, Загреб, 1961.
67. „ Изборот на брачниот другар, Белград, 1958.
68. „ Психологијата на семејството во преодниот период, Преглед, бр. 2—3, 1957.

69. Савиќ Бранка — Семејството и општеството, Белград, 1958.
 70. Томшич Вида — Едно мерило за напредокот на демократијата и социјализмот, Скопје, 1960.
 71. „ Семејството и социјализмот, Белград, 1956.
 72. „ Проблемите на општествената положба на жената, Социјализам, бр. 5—6, 1961.
 73. Трифуновски д-р Јован — За името и поделбата на областа Полог, Скопје, 1955.
 74. „ За турското нееление во Полошките села, Скопје, 1953.
 75. „ Типовите на селата во Полог.
 76. „ Гостивар — Белград, 1947.
 77. „ Податоци за потеклото и миграциите на поедини албански родови во Северозападната Македонија, Скопје, 1952.
 78. „ Урвич и Јеловјане, Белград, 1952.
 79. „ Села на Сува Гора, Белград, 1952.
 80. „ Села кои сега не постојат во Полог, Скопје, 1949.
 81. Фиаманго д-р Анте — Прашањето на бракот посматрано од аспектот на националната, религиозната припадност и од аспектот на степенот на обравање на брачните другари, Социологија, бр. 2, 1960.
 82. Филиповиќ Миленко — Бракот меѓу првите роднини кај српскохрватските муслимани, Социологија, бр. 3—4, 1960.
 83. „ Последните денови на кукната задруга во Босна, Социологија, бр. 3—4, 1961.
 84. Хаџи-Василевиќ д-р Јован — По тетовската област, Братство, XXIX, Белград, 1938.
 85. Хаџиомеровиќ др- Хасан — Економијата на женската работа и положбата на жената во општеството, Сарајево, 1959.
 86. Цвијиќ Јован — Балканското Полуострво и југословенските народи, друга книга, Белград, 1931.

II

87. Butterfield Oliver — Planning for Marriage, New York, 1957.
 88. Chombart de Lauwe — Famille et habitation I, II, Paris, 1960.
 89. Sociologie comparee de la famille contemporaine, Paris, 1954.
 90. Talcott Parsons and Robert Bales — Family, socialization and interaction process, London, 1956.

D-r Blaga Petroska

FAMILY FORMS IN THE DISTRICT OF POLOG

Summary

Polog is a district in which there is a variety of kinds of the family resulted by the conditions which influenced its forming and changing. Families with a great number of members, families which contain four generations, a high natality and high mortality, a patriarchal relation as a regulator of the mutual relationships, especially the unequal situation of the woman with all forms which are brought by the religion and the tradition (polygyny, the custom of buying and selling the women, making matches according to the parents' wish etc.) have been and still are characteristic for a great number of families in Polog. The different kinds of families do not react equally

to the changes both in the field of the economy and the field of law too.. That is why we cannot speak of a single type of family which would have common sociological features concerning its members the values and rules of behaviour and even common points of view for the family functions and aims. Beginning with the detailed analysis of the relation man – woman before getting married, when they are married, and, parents and children, the classification to the types is done according to these criterions: a) the bigness of the family, b) the relation to the means of production, and c) the one who has the family authority. The bigness of the family is an element which can be noticed immediately in the case when we have a family from the district of Polog. The different bigness of families is an element over which could be added numerous features and relations hwich are important for determining the family types and forms. The relation to the means of production, to the property, is the most important criterion for determining the family types. The place of the father, the husband is firstly determined by his rights in relation to the property and to the other members of the family. From this, it means that inside the family can be seen the behaviour of the proprietor of the means of production towards those who do not possess them, the behaviour of the husband, of the father towards the wife and children. On the basis of the three essential criterions, we can make an elementary division of the families in Polog, from which further on will develop more forms or variations. Mainly, we have to distinguish the patriarchal family and the contemporary one as elementary types. The patriarchal family is met on the whole in the village, while the contemporary family is represented by the workse' families and clerks' ones, in the town, but it does not mean we cannot meet a patriarchal family in the town or the contemporary one in the village.

Having on view the essentila division of the family in Polog to types, in order to classify the family to forms, we use the following indicators: the family structure, the age at which the match is made, the choice of the partner and the place of woamn in the family. On the basis of the mentioned material it can be stated that the patriarchal family in Polog does not represent a homogeneous phenomenon, but it appears as a „pure”, „strong” patriarchal family which still exists among the Mussulman population, and as a „moderate” patriarchal family which contains the family life of the Macedonian population. In the town where the consequences of the industrialization, urbanization and the positive — jurnal regulations are felt more directly, the national characteristics loose their important role in regulating the family relations and give their place to other elements, which enables the contemporary family in Polog to be devided to two forms: the worker's family and the clerk's family.

It can be concluded that in the district of Polog, there is not a single type of family, but two essential types which appear iin four for=s,